

І. ШАФАРЕНКО

До аграрної проблеми в Німеччині

На початку цього року в Женеві при Лізі Націй зібралась Конференція з представників 21 країн обмірковувати питання про те, як пом'якшити аграрну кризу, від неї так терплять майже всі капіталістичні країни. Після тижневих дебатів Конференція у своїй резолюції зазначила, що позбутися або пом'якшити аграрну кризу заходами міжнародного масштабу—це реч безнадійна.

Та й чи могла ця конференція зробити, сказати що інше за теперішніх умов по капіталістичних країнах? Загальні причини аграрних криз за останні роки полягають у дальшому розвитку техніки і в збільшенні продукції капіталістичних підприємств за тенденції зменшувати споживання хліба на душу людности. Крім того, треба зазначити й те, що дрібні селянські господарства не можуть продукувати за ті низькі ціни, за які мають змогу продукувати по сучасному технічно обладнані капіталістичні підприємства, а тим часом орендна й земельна рента складаються відповідно до прибутковості останніх. До цих загальних причин у кожній країні прилучаються ще й свої місцеві причини, що походять із соціальних, політичних і господарських обставин даної країни.

Між цими країнами індустріальна Німеччина теж має свої аграрні труднощі і ті труднощі останнім часом не перестають привертати до себе увагу держави й суспільства.

За воєнних і перших повоєнних років німецькі сільські господарі безумовно зазнали деяких втрат від примусових урядових заходів та інфляції. Багато аграріїв хоч і зуміло використати ці роки й збільшити свій реманент, число будівель тощо, але загальна маса сільських господарів, спізнали характер інфляції і її наслідки досить пізно. Початі за інфляційного періоду будівання у багатьох випадках можна було закінчити тільки підчас стабілізації німецької марки, коли ціни на матеріали раптово підвищились у декільки разів. Довелось робити дуже дорогі позики й кредити і тим обтяжувати підприємства, тимчасом, як чималі кошти були вкладені в деякі застарілі с.-г. речі та знаряддя, що не відповідали вимогам раціонального господарювання.

Але найголовнішу причину „скрути“ вбачають у тому вельми несприятливому становищі, в якому опинилось німецьке сільське господарство з 1923 року. Серед цього року, коли через стрімголове спадання німецької валюти майже по всіх галузях німецького господарства стали переходити до розцінки в золоті, тільки сільське господарство збувало свої продукти з розрахунку на паперові гроші. А коли де-не-де й почали збувати с.-г. продукти за доларним паритетом за курсом дня продажу, то від цього часу й до того, коли одержували гроші, а ще більше до дальшої їх інвестиції, проходило немало часу і більша частина грошей (рахуючи в твердій чужоземній валюті, або в золоті) уже встигала „розтанути“ на біржовому курсі. У німецькому сільському господарстві

під той час діялось протилежне до того, що спостерегалось у німецькій промисловості. Представники цієї промисловости, вибираючи з державної каси величезні капітали позиками, кредитами й тимчасовими субсидіями і вкладаючи ці кошти в нові фабрики, заводи й різні матеріали, а потім повертаючи борг знеціненими папірцями, — збагачувались, а сільські господарі тим часом мусили й брати кредити й платити податки з розрахунку золотом. І проценти за ці кредити, і невстойки за нечасно сплачені податки були нелегкі, і їх вираховували так само в золоті. Восени 1923 р. німецьку валюту стабілізовано, але на той час половина сільсько-господарської продукції була вже продана і тому виторг за неї звівся до мінімуму й загальна заборгованість зросла ще більше, бо без додаткових кредитів сільське господарство не могло б виконати намічені господарські пляни. А недобрий урожай 1924 р. спричинився до ще більшого підвищення заборгованости. Продукція с.-г. предметів усе зростала, при чому тут неабияку ролю відіграло й заохочування уряду, що мав на увазі торгово-політичні цілі, а саме, зменшити пасивність торгового балансу. До звичайних боргів і кредитів прилучилися згодом ще й борги житом. Сільські господарі діставши на певну кількість жита заставні свідоцтва, продавали їх часом тільки за 60% їхньої вартости, а в останні роки через підвищення ціни жита мусили платити проценти й амортизувати далеко більші суми. Ці „житні“ борги згодом були конвертовані в „золоті“, цебто з розрахунку на золото, але справа від цього не покращала. Всі ці явища далися в знаки й великим аграріям східної та північної Пруссії, а ще більше середнім та дрібним селянам, цебто господарствам далеко слабшим економічно.

Отже бачимо, що заборгованість німецького сільського господарства зростала рік-у-рік і становила, включаючи й гіпотечарні борги й короткотермінові кредити (у мільярд. марок): 1924 р. — 1,9%, 1925 р. — 5,0%, 1926 р. — 5,8%, 1927 р. — 8,0%, 1928 р. — 8,9%, 1929 р. — 11,5% (приблизно). З цієї заборгованости тільки 18% пішло на набуття нових засобів продукування, на будівлі тощо. А решта, 82% пішло на покриття втрат у сільському господарстві. Обчислення ці навряд чи можуть претендувати на точність, тим більше що робили їх заінтересовані кола. А взагалі становище сільського господарства неоднакове по різних частинах країни. Найбільше скаржуться зі Східної Пруссії, з Померанії, долішнього Шлезьку, Мекленбургу і з деяких частин Бранденбургу.

Та чи не являє це, однак, природного процесу відпадання слабших господарств? Відпадання це останні п'ятнадцять років затримували як примусові заходи держави підчас війни, так і ілюзоричні великі прибутки за інфляції. Процес відливання с.-г. людности трохи був затримався у згаданому періоді проти старих часів. За даними професійних переписів Німеччини, з кожних 100 осіб людности припадало:

	На сільське господарство	Промислове та ремесла	На торгівлю
1882 р.	40	35	9,7
1895 р.	33,6	38,9	11,3
1907 р.	27,1	42,1	13,5
1925 р.	23	41,3	16,9

Якщо за перші 13 років с.-г. людности поменшало на 6,4%, а за дальші 12 років на 6,5%, то за останні 18 років на 4,1%, при чому з 1914 року, цебто від початку війни, за приблизними даними це зменшення становить тільки 2—2½%. Хоча головний контингент виїшлих становлять здебільшого с.-г. робітники, що відходять до міст, але чи-

мало виходців дають також і бідні селянські землевласники, що ліквідують свої втратні або слабенькі підприємства й переходять в інші галузі народного господарства. Тут будуть цікаві також ті дані цього перепису, що показують, як одна форма землеволодіння заступає другу. Частка середнього селянського володіння в Німеччині збільшилась за період 1907—1925 р. р. з 69,9 до 72,4%, тим часом, як великих землеволодінь поменшало з 24,4 до 22,2%, а дрібних, або так званих карлових господарств з 5,7 до 5,4%. Частка дрібного землеволодіння отже зменшилась небагато, тим часом частка великого зменшилась на 2,5% і натомість зросло середнє землеволодіння.

Загалом беручи, в індустріальній Німеччині одна третина народного прибутку за своє джерело має сільське господарство. Берлінський Кон'юнктурний Інститут оцінює вартість річної с.-г. продукції Німеччини у 13 мільярдів марок, з них на 4 мільярди споживають самі сільські господарі з своїми сім'ями, а на 9 мільярдів марок — збувається. Зернові хліба становлять 16,7% цієї продукції, при чому ця частка зернових хлібів дедалі все меншає, бо її замінюють інші с.-г. продукти (молошні, горошина, садовина), споживання яких зростає. Та хоч німецька хлібна продукція і має таку порівняно невелику питому вагу, проти в країні вона відіграє все ж таки важливу роль і часто аграрні труднощі бувають зв'язані, поруч з іншими с.-г. галузями також і з проблемою продукції та збуту хліба.

Подана нижче таблиця показує розмір засівної площі й розмір продукції 4-х головних хлібів за останні роки, при чому подається порівняння з відповідними пересічними даними довоєнного часу для Німеччини в її теперішніх кордонах (за офіційними даними Статистичної Управи):

	Засівна площа в 100 га					Продукція хліба в 1000 тонн				
	1911-13 р.	1926 р.	1927 р.	1928 р.	1929 р.	1911-13 р.	1926 р.	1927 р.	1928 р.	1929 р.
Пшениця (озима й яра)	1657	1601	1749	1727	1601	3765	2600	3280	3854	3150
Жито	5164	4733	4698	4635	4724	9585	6406	6834	8522	8110
Ячмінь	—	1485	1478	1518	1552	3340	2463	2738	3347	3040
Овес	3884	3476	3476	3519	3557	7680	6325	6347	6957	6983
—	—	11295	11401	11399	11434	24370	17794	19199	22680	21283

Завдяки доброму врожаю 1928 року продукція пшениці перебільшила продукцію довоєнного часу; щождо інших хлібів, то котрі вже наблизились до рівня років довоєнних, а котрі ще стоять з-заду. 1929 р. урожай був трохи менший, як попереднього року, хоча в останні обидва роки урожай жита в Німеччині був далеко вищий, ніж у попередні роки. З іншими с.-г. продуктами Німеччина так само не дійшла (принаймні з багатьма з них) рівня довоєнного часу.

	1909-13	1925-28 р.
Картоплі (міл. т.)	45,78	37,64
Рогатої худоби (штук) . .	18,74	(в 1913 р.) 17,71
Свиней (штук)	22,53	(в 1912 р.) 19,65
Птиці "	71,91	77,73

Мавши таке становище з с.-г. продукцією, а поруч із цим і зростання загальної й індустріальної людности, Німеччина являє собою великого імпортера життєвих продуктів. Приміром, 1928 року їх довезено (включаючи й свійську худобу і трунки) на 3,5 мільярди марок, а вивезено на 407 мільйонів марок, цебто дефіцит становив 4,057 млн. марок, а 1929 р. так само близько 4-х млрд., проти 2 млрд. в 1913 р. Зважаючи на таке велике погіршення торгового балансу з предметами харчування (коли мати на увазі навіть змінене співвідношення цін), господарські політичні кола, особливо представники сільського господарства вимагають зменшити довіз предметів харчування й розвинути внутрішню продукцію їх під захистом високих охоронних мит. Останньому способу надають надто великої ваги, особливо для хлібофуражних продуктів.

Уже декілька десятків років сільське господарство в Німеччині становить об'єкт розбрату між політичними партіями. Ще з 80-х років той чи інший погляд на хлібні мита був мірилом лібералізму або консерватизму, і тільки останніми роками це мірило трохи затерлося. Не тільки представники аграрного консерватизму, а й лівіші політичні партії, включаючи й соціал-демократів, визнають що треба вборонити Німецьке сільське господарство від чужоземної конкуренції. А про споживача, про трудящі маси, що на них кінець кінцем тягарем ляжуть оті „оборонні заходи“, піклуються мало, і тільки комуністична партія твердо стоїть на обороні незаможної людности, стоїть за те, щоб полегшити долю мас.

У широкій програмі, що опрацювали центральні організації німецьких сільсько-господарських аграрних об'єднань 1929 року, на центральному місці стояли хлібна монополія, підвищення мита на хліб та інші продукти, стабілізація хлібних цін на рівні близько 150% довоєнних цін і монополізація довозу худоби та м'яса. Цими, а також деякими іншими вимогами зазначені організації хотіли об'явити митну війну країнам східної й північної Європи. Німецький уряд хоч і не задовольнив усіх вимог аграріїв, проте дуже йде назустріч домаганням аграрного капіталу. У своєму недавньому докладі німецький міністер харчування Дітріх зазначив, що головні причини аграрної кризи в Німеччині — це, крім великої заборгованості, тяжкі податки, низький митний тариф, тягар репарацій і скрута з капіталами. Репарації, на його думку, мали побічний вплив на сільське господарство, бо подорожчання предметів промисловості (почасти через обтяження промисловості репараціями) тягарем лягло на сільських господарів, що примушені платити високі ціни за засоби виробництва та індустріальні предмети, а перекласти свої підвищені втрати на споживача с.-г. продуктів їм не вдається.

Проблема охорони сільського господарства в Німеччині та заохочування до його загалом полягає в тім, якими б способами досягти зазначених цілей. І останніми роками тут позначилося три шляхи: 1) монополізувати ряд аграрних продуктів, головню хліба, 2) завести високі мити і 3) організувати продукування та збут продуктів сільського господарства.

Тут слід пригадати, що ще в 60-х роках відомий аграрій граф Каніц запропонував був завести хлібну монополію. Тоді це викликало велике обурення серед тодішніх німецьких передових кіл, і монополію відкинули, як консервативний захід. Але ті ж самі аргументи, якими підпирав свою пропозицію Каніц, наводять тепер і німецькі соціал-демократи, що домагаються заведення хлібної монополії для того, щоб розширити державний капіталізм, що вони його звуть соціалізмом. Хлібну монополію її прихильники мислять як заведення офіційної центральної інституції хліба. Ця інституція має стежити за тим, щоб чужоземний хліб випускали на ринок у ціні, не нижчій від установленної раніш,

так щоб усякий німецький хлібний продуцент, збуваючи свій хліб, мав би „пристойний зиск“. Це стосується так само й до тих хлібів, що їх країна експортує. Приміром, установлюючи ціну пшениці, треба виходити з пересічної ціни цього хліба в 1913 р., додаючи на підвищення життєвого індексу, тобто пересічно 50%. Проте, ініціатори цього проекту не беруть того на увагу, що життєвий індекс це величина не постійна і коли рівняти по ньому хлібні ціни, то його вільне коливання утрудниться, бо він сам від того немов би стабілізується. Та й німецький Райхстаг, обмірковуючи питання про хлібну монополію 1929 р., відхилив її, але він зробив це не з мотивів недоцільности, а тільки тому, що не дійдено було угоди про височину нормувальних цін на хліб. Пішовши на компроміс, повернулися знов таки до системи мит, правильніше — до їх підвищення.

Минулого сторіччя (період 1865—1879 р.) у Німеччині хлібних мит не було, але коли чужоземна конкуренція набрала сили, 1879 року знов до них вдалися. Під той час Німеччина вивозила головнo зернові хліба, масло, худобу, цукор і хліб, при чому цікаво відзначити, що відмінно від теперішніх часів Німеччина вивозила тоді пшеницю й довозила жито. Доба охоронних мит скінчилася 1915 р. і знов почалась під напором аграріїв 1925 р., при чому заведені цього року аграрні мита все ж таки були нижчі від довоєнних, а тимчасом промисловість була захищена вищим митним бар'єром. Через таку невідповідність треба було або знизити індустриальні мита, або підвищити аграрні. Проти першого проекту енергійно боролися представники індустрії, домагаючись того, щоб індустриальні мита були ще більше підвищені, всупереч усім отим добрим побажанням і пишним фразам у Женеві на конференції. Довелось піти другим шляхом і догодити аграріям, щобто підвищити аграрні мита. Спочатку їх підвищили на цукор, свині й картоплю, потім на хліб, але дальшому підвищенню хлібних мит став на перешкоді шведський торговий договір, де була застережена височина мит на ряд с.-г. продуктів. Домагання про дострокову зміну цього договору успіху не мали; Швеція не захотіла зробити поступки і тому Німеччина мусила відмовитись продовжити договір на старих засадах після того, як він скінчився. (у лютому 1930 р.). Тимчасом новий закон про підвищення мит на ряд аграрних продуктів, виданий наприкінці 1929 р., попервах ширився був тільки на ті країни, що не мали права „найбільшого сприяння“ але вже з середини лютого ц. р., щобто після того, як укладено новий договір із Швецією, нові ставки заведено в автономний митний тариф Німеччини. Для вівса, ячменю і рогатої худоби підвищені мита є *постійні*, а для пшениці, жита й свиней — *перемінні*, залежно від того, які ціни на ці продукти, щобто вони являють собою мита рухомі.

Загальне поняття рухомих мит, як відомо, полягає в тім, що їх стягають тоді, коли ціни на даний продукт на зовнішньому ринку дуже низькі, і не стягають, коли ціни високі. Коли є такі продукти, що ціни на них дуже коливаються на світовому ринку, то заведення перемінних мит має неабияку вагу. Англія мала таку систему мит протягом 3-х сторіччів (від половини XVI до половини XIX сторіччя); але досвід цього довгого часу говорить зовсім не на користь таких мит. За повоєнних років Чехія і Австрія були завели в себе перемінні мита, але невдовзі їх і скасували. Чинність перемінних мит в Німеччині обумовлено законом так. Замість мита в $6\frac{1}{2}$ марок на подвійний центнер (100 кгр.) пшениці і 6 марок на жито, установлюють мито на пшеницю розміром від $3\frac{1}{2}$ до $9\frac{1}{2}$, а на жито від 3 до 9 марок на подвійний центнер, і має його установлювати міністерство харчування залежно від пересічної ціни на ці хліба за попередні 2-4 місяці всередині країни. Мито на жи-

вих свиней підвищується, так само залежно від того, які ціни, з 16 до 24 марок на 100 кгр. А постійні мита на некормовий ячмінь підвищено з 6 до 9 марок, на кормовий з 2 до 5 і на овес з 6 до 8 марок за 100 кгр. При цьому встановлено також і „нормальні“ ціни, що від них залежить підвищення або зниження мит: на пшеницю та півний ячмінь — 260, на жито та овес 230, на свині $77\frac{1}{2}$ марок за подв. центнер.¹⁾

Щодо третього шляху аграрної допомоги, цебто *організації продукції та збуту* предметів сільського господарства, то у вищезгаданій доповіді міністерство харчування зазначило, що буде розроблена *п'ятирічна програма* і згідно з нею планомірно організовуватимуть продукцію й збут цієї галузі господарства. При цьому видатне місце приділяється реорганізації с.-г. *кооперацій*, що в Німеччині дуже відстала, як порівняти з сусідніми меншими капіталістичними країнами, от як Голляндія і Данія. На думку міністра, *стандартизація* продуктів (масла, яєць, тощо) визволить Німеччину від чужоземної конкуренції, цебто в цьому пункті організація збуту збігається з організацією продукції. На масло, що його довозять (крім внутрішньої продукції в 350 тис. тонн) щороку 134 тис. тонн (на 458 млн. марок), передбачається підвищити мито, тимчасом як з сиром цього зробити найближчим часом немає можливості через зв'язаність договорами. А взагалі, як заявляє міністр, мита не являють собою панацеї, це тільки та стіна, під захистом якої домашнє сільське господарство буде реорганізоване на новому базисі.

Розгляньмо тепер *німецький експорт та імпорт хлібофуражних продуктів* і вплив заведених мит на їхні ціни. Передусім наведемо числа довозу й вивозу цих хлібів, ті числа, що від часу стабілізації німецької валюти зазнали характерної зміни (в тис. подвійних центн. по 100 кгр).

Липень-Червень	Пшениця (в зерні)			Пшеничне борошно		
	Довіз	Вивіз	Перевищення довозу (—) або вивозу (+)	Довіз	Вивіз	Перевищення довозу (—) або вивозу (+)
1924-25	13102	320	— 12782	5552	800	— 4752
1925-26	17820	4519	— 13301	2160	720	— 1440
1926-27	25633	928	— 24705	1001	460	— 541
1927-28	26191	1267	— 24924	459	421	— 38
1928-29	23029	3910	— 19119	306	652	+ 346

Ж и т о

1924-25	4970	435	— 4535	369	548	+ 179
1925-26	2284	3414	+ 1130	24	374	+ 350
1926-27	5740	1546	— 4194	30	265	+ 235
1927-28	6301	2154	— 4147	8	255	+ 7
1928-29	1837	5270	+ 3433	0,5	329	+ 329

¹⁾ Наприкінці березня ці ставки знов на багато підвищено, приміром, на пшеницю до 12 м., на борошно до $23\frac{1}{4}$ м. на подвійний центнер, на овес та ячмінь майже вдвое, а для довозу кукурудзи засновано монополію.

Коли в Німеччині міністерство змінилось, новий міністр харчування, великий аграрій Шілде, домігся того, що Райхстаг ухвалив у середині квітня ряд нових законів на так звану „допомогу Сходові“ (центр великого німецького рільництва) субсидіями й новим підвищенням мита на цілий ряд с.-г. продуктів. Проти всіх одих архіпротекційністських заходів, що мають на багато здорожити ці продукти всередині країни, заявили справедливий протест країни, що експортують до Німеччини с.-г. продукти (Польща, СРСР, Данія й інші).

Мавши останніми роками добрі врожаї, Німеччина стала менше довозити пшениці, навіть певну частину її ще й вивозить. Рік-у-рік спадає також імпорт і пшенишного борошна, а останнього року його називається експортовано щось із 35 тис. тонн, хоча цього року загальний довіз пшениці та пшенишного борошна і більший ніж 1924-25 і 1925-26 р. р. Але як світові ціни на цей хліб останніми роками знижуються, то загальна вартість довозу пшениці (разом з борошном) останнього року нижча, ніж у попередні роки, а саме, вона становить 405 млн. марок проти 640, 676 і 433 млн. у три попередні роки. Щодо жита, то Німеччина за повоєнних років являє собою тут імпортера, хоч разом із цим чимало цього хліба і довозить. Але останні два роки врожай жита, як це видно з таблиці 1-ої, вельма підвищився і країна зробилась експортером цього хліба.

Цікаво також простежити німецький довіз та вивіз також і інших хлібів. Це видно з такої таблиці (у тис. подвійн. центн.):

Роки	Я ч м і н ь					Кукурудза
	Д о в і з			Вивіз	Перевищення довозу (—) або вивозу (+)	
	Кормовий	Некормовий	Разом			Довіз
1924-25 . .	—	—	6753	620	— 6133	5656
1925-26 . .	—	—	11561	118	— 11443	4999
1926-27 . .	18228	3085	21313	16	— 21297	14710
1927-28 . .	15886	2787	18673	43	— 18630	18302
1928-29 . .	15507	1571	17078	89	— 16989	8361

О в е с

1924-25 . .	—	—	2914	1084	— 1830	—
1925-26 . .	—	—	4099	784	— 3310	—
1926-27 . .	—	—	2795	1140	— 1655	—
1927-28 . .	—	—	2398	1932	— 466	—
1928-29 . .	—	—	1146	375	+ 2304	—

Це вперше після інфляції Німеччина замість довозити стала вивозити овес. Довіз ячменю не має великих змін, але довіз кукурудзи дуже зменшився минулого року через досить високі ціни на неї. Кормові хліба в Німеччині намагаються замінити житом, що мають його з надлишком, а експортувати важко. Взагалі становище з житом являє собою нині не легку проблему, над розв'язанням якої і клопотали голови і клопочуть. Питома вага жита в загальній вартості хлібофуражної продукції (4 хліба) в Німеччині становила 1928 року 37%, або абсолютно 1.88 млрд. марок, проти пшениці в 0,87, ячменю 0,79 і вівса 1,55 млрд. марок. Урожай за останні два роки перевищує 8 млн. тонн на рік, тимчасом як внутрішнє споживання цього хліба знижується, а натомість збільшується споживання пшениці і інших споживних речовин, через що запаси жита дедалі все більшають, а ціни спадають. Заходить, отже, пекуча потреба експортувати жито, а також вдержати ціни на нього. Та, проте, це річ зовсім не така проста. На світовому ринку німецьке жито натрапляє на велику конкуренцію чужоземних продуцентів, головню Польщі. Остання так само збільшила свою продукцію жита (1929 р. — 6,3 млн. тонн проти 5,2 млн. 1926 року) і тепер вона після СРСР і Німеччини найбільший продуцент цього хліба в Європі. А тимчасом ринок жита по тих країнах що імпортують цей хліб, досить обмежений. Напр., за обчисленням Міжнародного С.-Г. Інституту в Римі, потреба в житі в по-

точну хлібну кампанію (довозять Скандинавські країни, Фінляндія, Голляндія, Австрія, Чехія, Бельгія, Франція, Італія і Надбалтицькі країни) становить приблизно 1,3 млн. тонн. Збалажсувавши цю кількість і статистично розподіливши вивіз, Інститут визначає для Німеччини 500, а для Польщі 225 тис. тонн, тимчасом як Німеччина може експортувати декільки мільйонів тонн жита.

Треба сказати, що Інститут зовсім не бере під увагу експорту жита з СРСР, тимчасом як виступ СРСР на світовому хлібному ринку в поточну кампанію як експортера жита наробив ще більшої плутанини серед німецьких заінтересованих кіл. Та все ж таки головний конкурент у Німеччині на ринку жита це Польща, і конкуренція між обома країнами набрала лютого характеру. Тимто ціна на німецьке й польське жито протягом грудня-січня і знизилась з 8,05 до 6,05 голляндських гульденів за подвійний центнер. Раніш Польща не була конкурентом Німеччини з житом. Та й взагалі світовий ринок не являв собою чогось одноманітного, от як, приміром, ринок пшениці. На три країни — СРСР, Німеччину й Польщу протягом 1924-28 р. р. припадало 87% світової продукції жита, а на Німеччину та Польщу 26%. Із загального світового експорту жита на ці дві країни припадає 20%. Якщо в Німеччині житом засівається 40% хлібної й 25% усієї орної площі, то в Польщі ця частка становить відповідно 50% і 30%. Отже бачимо, що в Польщі продукція жита відіграє відносно більшу роль, ніж у Німеччині.

Однак, німецький уряд, щоб позбутися надалі конкуренції, постановив дійти згоди з Польщею про їхній експорт жита. Довгі переговори в цій справі, що були між німецькими й польськими представниками, довели лише до часткової угоди, на короткий строк (до 10-го лютого 1930 року.). Загальний характер угоди (деталі її не опубліковано) полягає в тім, що німецька напівофіційна організація приймає від польського синдикату 20.000 тонн жита за певну ціну, при чому Польща зобов'язалась до зазначеного часу не експортувати свого жита в північні країни й не видавати своїм експортерам премій на жито (25 марок за вивізну тонну). Далі ця угода має бути продовжена, хоча треба сказати, що тут і є труднощі і полягають вони як у загальному напруженні економічних відносин між обома країнами, так і в різній організації, неоднаковому торговому досвіді, тощо.

У самій Німеччині водночас розвинули енергійну пропаганду за те, щоб збільшити споживання житного хліба, а також збільшити споживання жита на корм замість ячменю та кукурудзи. Для цього збільшено мито на ячмінь, але мито на кукурудзу залишилось старе (2,05 марки на подвійний центнер), бо ця ставка була зафіксована в договорі з Югославією. Крім того, з цією ж такою метою вдаються і до інших заходів: домішують жито до пшениці при розмелюванні, роблять низьке млино жита, збільшуючи кількість жита для виходу певної одиниці борошна (більшу від цього кількість висівок можна легко збути на корм), і т. інш. Та все це, розуміється, не могло так швидко вплинути на ринок жита. Трохи більшу вагу тут мало те, що спеціальні організації міністерства харчування стали скуповувати на склад жито, на що асигнується великі кошти. У лютому райхстаг знов асигнував на цю мету 20 млн. марок.

Ясна річ, що за такого становища ціни на нього не могли навіть наблизитись до „нормальної“ ціни в 230 марок за тонну, а коливались від 152 до 170 марок, не вдіяли тут і підвищені мита. Та це зрозуміло. На пшеницю Німеччина, як імпортер, може митами регулювати внутрішні ціни, бо зниження світової ціни пшениці можна вивірнати в самій країні, збільшивши мито; тут іще діє й закон про те, щоб кожен млин перемелював у своєму загальному розмолі не менш 50% пшениці внутрішньої

продукції. Отже, ціна всередині країни залишається на старому рівні. земельна рента залишається стара, так само як і прибуток аграрного капіталу й витрати споживачів. Та, проте, як же удержати ціни на той хліб, що його дана країна експортує, от як приміром Німеччина жито? В індустрії капітал тут звичайно засновує монополію, що дає можливість, коли є надпродукція, збільшити ціни в країні і форсувати тим експорт на зовнішній ринок за дешеві ціни (демпінг). Здебільшого внутрішні ціни дорівнюють зовнішнім плюс уся величина мита. Але в сільському господарстві, де є мільйони дрібних продуцентів, заснувати приватну монополію, це річ вельми трудна; а кооперація організована слабо, коли ж і організовується, то здебільшого підпадає під вплив фінансового капіталу (наприклад, Канадські пшенишні пулли).

Щоб хоч частково розв'язати цю проблему, вигадано систему *довізних свідоцтв*. Довізні свідоцтва заведені були в Німеччині ще до війни, а а потім, як і мита, після перерви були відновлені 1925 року. Іхня суть, як відомо, полягає в тім, що експортер за кожну тонну вивезеного хліба дістає свідоцтво на височину мита. Свідоцтвом оплачують мита, коли довозять товар. Отже це свідоцтво, полегшуючи чи заохочуючи вивозити, являє собою державну премію експортерам у розмірі височини мита. Зайвина жита по змозі експортується, отже, теоретично внутрішня ціна має досягти зовнішньої плюс мито. Система ця служить інтересам *великої хліботорівлі та великого землеволодіння*, бо вони мають можливість брати участь у міжнародній хлібній торгівлі і побічно впливати на утворення світових хлібних цін. В Америці, коли там минулого року провадили новий аграрний закон, була думка теж завести такі самі свідоцтва, але це успіху не мало, бо фінансовий капітал не захотів збільшити ціни на с.-г. продукти і на земельну ренту. Взагалі, там фінансовий капітал з сільським господарством зв'язаний менше, ніж в Європі¹⁾. Німецька індустрія, мавши тяжку конкуренцію на зовнішньому ринку, хоче мати дешеві ціни на аграрні продукти для того, щоб можна було зменшувати зарплату або, принаймні, хоч не збільшувати її. Але з другого боку, велика німецька індустрія та й фінансовий капітал ідуть у парі з великими аграріями, тимто закони про підвищення хлібних мит та про довізні свідоцтва і проводять там без великої труднощі.

Увесь тягар оплати довізних свідоцтв падає на державну касу: ця операція стала їй 1928 року в 60, а 1929 року приблизно в 120 млн. марок — недобору мит за довезені товари. Щоб не було великої спекуляції з довізними свідоцтвами коштом державної каси (це може бути, коли міняться хлібні мита, якщо ці свідоцтва завжди рівні височині мит), вирішено покищо вартість довізних свідоцтв не збільшувати вище за старі ставки, цебто на жито й овес 6 і на пшеницю $6\frac{3}{4}$ марок на подвійний центнер. Це не задовольняє аграрні кола, бо головну зброю експорту хліба вони вбачають у довізних свідоцтвах, а не в митах, що правлять лише за стіну для чужоземних експортерів (з житом для Польщі і почасти для СРСР) на внутрішньому ринку. Як же світовий імпортовий ринок жита обмежений, а Німеччина, що стоїть в Європі на першому місці після СРСР в продукції цього хліба, буває то імпортером, то експортером жита, то, значить, заведення рухомих мит може призвести до такого. Коли Німеччина експортує жито, то ціни на нього на світовому ринку здебільшого низькі, і мита будуть тоді високі. Коли ж Німеччина стає імпортером жита, то ціни тоді високі, а мита, значить,

¹⁾ Див. нашу статтю: „До аграрної проблеми П. А. Сполучених Штатів“, Господарство України, вересень 1929 р.

низькі. Інакше кажучи, високі мита тоді тільки будуть застосовані, коли вони не матимуть сили, а тому нове підвищення мит, затримуючи тільки чужоземний довіз, навряд чи може впливати на підвищення внутрішніх цін на жито. Зазначені вище заходи, скеровані на те, щоб збільшити внутрішнє споживання жита на кормові цілі, коштуватимуть державній касі знов таки солідну суму, бо різниця від втрати при продажі „кормового жита“ за нижчу ціну падає на державу.

За довоєнних часів мито на жито (50 марок на тонну) являло собою приблизно на $\frac{2}{3}$ котирування внутрішніх цін. Приміром, ціна жита в Берліні була на 35 марок за тонну вища, ніж у Бремені (без мита), а тепер ця різниця становить 6-10 марок, цебто мита не впливають уже так на внутрішні ціни, як то було раніш. Тимто в Німеччині знов дебатовать за те, щоб завести монополію на хліб, хоч навряд, щоб цей експеримент розв'язав справу. Адже коли й немає монополії, уряд і безпосередньо і посередньо має великий вплив на хлібний ринок. Для того є також дві великі організації напівофіційного характеру, а саме Deutsche Getreide Handelsgesellschaft u. Getreide Industrie und Kommission A. G. (колишн. Шойер). Завдання цих товариств у тім, щоб нівелювати та зміцнювати ціни на хліб, видаючи для того зернові позички, а також довозити й вивозити купований хліб. Функції ці перехреснувались, і діяння одного товариства часто йшло наперекір діянню другого, через що зроблено обмін членами управи, а призначений від уряду комісар має наглядати над діянням обох товариств; з усім тим, функції цих організацій і тепер іще недосить виразні і розмежовані. Але діяльність цих товариств все ж таки справляє деякий вплив на внутрішні хлібні ціни, і тільки на ціни жита вплив їхній у поточну кампанію був не-великий.

Докладніше ми спинились на проблемі з житом тому, що ця проблема стоїть для Німеччини досить гостро. Безперечно, надалі становити може стати ще гостріше, коли СРСР посилить свої експортні операції з цим хлібом. В останні передвоєнні роки російський експорт жита у Німеччину вельми був зменшився через високі німецькі мита; у період 1900—1914 р. р. це зменшення становило 60%. За повоєнних років російське жито на німецькому ринку було замінено американським, гіршим на якість. І якщо тепер внутрішній німецький ринок жита загородився високим муром, то на зовнішньому ринку *німецьке жито в майбутньому матиме великого собі конкурента не тільки в польському, а ще більше в російському житі*. Політику зменшення засівної площі інших хлібів можна провадити лише повільно й обережно, бо за низького врожаю може статися так, що доведеться імпортувати жито, а це вже не бажано для Німеччини і з міркувань торгово-політичних. Але, кажучи взагалі, довізні країни дедалі все менше імпортують жита, бо споживання цього хліба все зменшується; за теперішньої світової продукції пшениці і її кон'юнктури найбільшими роками все ж таки треба зважати на загальне зменшення продукції жита майже по всіх тих країнах, що його експортують. Світова продукція жита зменшилась від 1913 р. до 1927 р. з 4504 до 4461 міл. тонн, а 1928 року вона становила 43,6 м. тонн, і з них на Європу без СРСР (продукція СРСР становила 19,9 млн. тонн) припадало 23 міл. тонн. Світова продукція жита зменшилась і останнього року — вона становить 42 міл. тонн, при чому на Європу без СРСР припадає 22,5 млн. тонн.

Сприятливіша вже кон'юнктура з ячменем, і така вона, мабуть, буде й найближчими роками, чого не можна сказати за овес. До останніх років моторизація німецького сільського господарства хоч і мала успіхи, але вони були досить повільні, що видно вже з числа коней

в сільському господарстві. За статистичними даними двох переписів, число коней, зайнятих тільки у сільському господарстві, збільшилось у Німеччині (у теперішніх границях) від 1907 до 1925 р. з 2,86 до 3,52 млн. шт, цебто на 23,1%. Трактором у німецькому сільському господарстві роблять уже давно, але тільки за повоєнних років, або правильніше за років після інфляційних, його вживання швидко пішло вперед, хоч все ж таки і не так, як в Америці. У цій країні, у наслідок моторизації число коней і мулів поменшало за 1920—28 р. р. на $6\frac{1}{4}$ міль. Це привело до того, що близько $8\frac{1}{2}$ міль. гектарів землі можна було звільнити від луків, засівів вівса і кукурудзи. Дальший розвиток оторизації в Німеччині, безперечно, так само зменшить число коней, а відповідно і споживання вівса.

Як склалися *пересічні ціни* на чотири хліба в Німеччині від часів відновлення хлібних мит, цебто від 1925 р., це видно з такої таблиці:

	Жито	Ячмінь	Овес	Пшениця
1925 — 26	178,9	212	196	253,3
1926 — 27	243,4	241,1	210,6	283,8
1927 — 28	256,8	267,1	240,9	259,7
1928 — 29	221,6	236,6	221,6	225,8

Ясна річ, *пересічні річні ціни* подають лише загальну картину. Щоб виявити вплив мит на ціни, візьмімо *пересічні ціни* хліба за короткий час по декількох країнах і порівняємо їх з цінами в Німеччині (щоб краще порівнювати, усі ціни переведено на марки за тонну):

	Вінніпег	Чікаго	Буенос-Ай-рес	Гамбург (не сплач. мита) „сиф“	Гамбург (сплачені мита)
Пшениця					
1-7 лютого 1930 р.	187,60	179,80	175,50	214 ¹⁾	255 ¹⁾
25-31 січня —	203	188,20	178,70	216,70 ¹⁾	259 ¹⁾
Жито					
1-7 лютого 1930 р.	132,80	142,20	—	103,40	167
25-31 січня „	140,90	152,20	—	(Познань) 107,20	169
Ячмінь					
1-7 лютого 1930 р.	106,1	—	—	118 (Брем. 2)	183 (яр.)
25-31 січня „	113,9	—	—	119 „ 2)	190
Овес					
1-7 лютого 1930 р.	162,1	—	87,8	102,5 ³⁾	140 (Ляйпциг)
25-31 січня „	164,2	—	88,5	108,4 „	147 „

Як видно з цієї таблиці, вплив мит на ціни хліба в Німеччині був досить помітний; це можна бачити, коли порівняти ціни „сиф“ без мита і після оплати їх митом. З житом такого порівняння зробити не можна, бо цього хліба Німеччина не довозить. Ми подаємо ціну жита в Польщі (Познань), де цей хліб, хоч він правда на якість і нижчий, коштує далеко дешевше, ніж у Німеччині. Щождо американського жита, то воно, коли додати вартість фрахту, не набагато різнитиметься в ціні з німецьким житом всередині країни.

¹⁾ Манітоба—1.

²⁾ Дунайський. —

³⁾ Ля-Плята.

Однак загальний індекс цін у Німеччині, як на хлібні, так і на інші с.-г. продукти, стоїть нижче, ніж відповідний індекс індустріальних продуктів, як це показують зіставлення німецької Статистичної Управи: ¹⁾

	Індекс гуртових цін (1913—100)			
	1926 р.	1927 р.	1928 р.	1929 р.
Рослинні харч. прод.	130,5	153,8	142,2	126,3
Жива худоба	120,9	111,5	111,3	126,6
Продукти тваринництва	145,7	142,9	144	142,1
Кормові продукти	114,6	146,1	147,4	125,9
Усі аграр. продукти разом	129,3	137,8	134,3	130,2
Продукти виробництва	132,5	130,2	137	138,6
Продукти індустр. спожив.	162,2	160,2	174,9	171,6
Разом індустр. продукти	149,5	147,3	158,6	157,4
Загальний індекс	134,4	137,6	140	137,2

Оця різниця в цінах, цебто те, що за свої продукти доводиться діставати менше, ніж витратити на засоби виробництва і на індустріальні продукти, і стає тому причиною, що аграрна німецька людність раз-у-раз скаржиться і нарікає, про що вже була мова вище. Але не треба забувати того, що *оплата найманих робочих рук*, що їх переважно використовує велике землеволодіння, *порівняно низька*. Напр., як обчислює проф. Мюнцінгер, погодинна зарплата в Вюртемберзі с.-г. робітника становить 18,1 пфеніга, домашнього робітника — 34,1, індустріального робітника — 62,3 пфеніга. Та й по інших місцевостях Німеччини оця різниця оплати індустріальних і с.-г. робітників теж не мала, але аграрії про це розуміється, не згадують у своїх скаргах, доповідях і резолюціях.

Кажучи по суті, аграрна криза не шириться на все німецьке сільське господарство. Тягар цієї кризи лягає на плечі, головню, *дрібних і почасти середніх селян*, як уже сказано вище, мало кооперованих. Отже вартий уваги кардинальний пункт вчення німецького професора Еробое. Він говорить, що треба зміцнити дрібне селянське господарство коштом великого і радить для цього ряд заходів з обсягу митної, податкової й кредитової політики. Суперечники Еробое вказують на те, що тільки розвиток великого господарства може зробити сільське господарство інтенсивним і розвинути його, а дрібне цього зробити неспроможне, отож, і не треба і навіть небезпечно його підсилувати. Та й взагалі перетворювати сільське господарство на дрібні виробні одиниці, це річ більш, ніж нераціональна і, як каже Маркс, це поворот до варварства й безкультурности.

Щоб помягшити аграрну кризу, рекомендують і інші заходи. Німецькі аграрії часто показують на промисловість об'єднану в *картелі й трести*, що монополізують ринок і диктують споживачам ціни. Таке об'єднання картелів дуже до вподоби цим колам. Але оті улюблені виплоди капіталізму — промислові картелі та трести — обіймають не тільки царину збуту, але, і це головніше, також і царину продукції, штучно її зменшуючи для того, щоб гнати вгору ціни. Концентрувати, спиняти нерентабельні підприємства, редукувати собівартість способом раціоналізації — все оце, що бачимо в індустрії, можна робити в сільському господарстві в дуже обмежених розмірах. Коли, приміром, по деяких заокеанських країнах з їхніми величезними просторами та екстенсив-

¹⁾ Wirtschaft und statistik № 2, 1930 р.

ним господарством для того, щоб урегулювати розмір хлібної продукції за низьких світових хлібних цін, можна залишити без обробітку великі земельні площі, то по менших і густіше залюднених країнах з інтенсивним господарством це справа куди складніша і важча; навіть замінити один хліб другим, так щоб додержати сівозміни — річ можлива в малих розмірах. А взагалі ціни на с.-г. продукти коливаються далеко більше, ніж на предмети промисловости: з першими невідомо, як складуться на них ціни, бо це значною мірою залежить від сторонніх причин (метеорологічних, розміру врожаю в інших країнах і т. інш.), тимчасом як з індустріальними продуктами ціни до певної міри можна вже знати наперед, хоч і тут міжнародня спекуляція часом перекидає всі обрахунки. Мільйони ізольованих індивідуальних продуцентів у сільському господарстві зовсім невідомі того, чи буде надпродукція в даній галузі того чи іншого року, чи, навпаки, продукція буде недостатня.

Аграрна криза в Німеччині, та й в інших європейських і неєвропейських країнах — це головно криза збуту. Труднощі полягають у великій конкуренції заокеанських країн на пшениці та м'ясі, а європейських країн на житі та інших аграрних продуктах, а також і у внутрішній конкуренції. Розвиток техніки, дальше збільшення засівної площі і сільсько-господарської продукції, крім того капіталістична раціоналізація, все це надає ще більшої сили кризі. Вище була вже мова, що цю кризу пробують пом'якшити різними заходами — митами, організацією ринку, стандартизацією, кредитами, субвенціями, тощо, цебто тими заходами, що їх уживає монопольний капітал в індустрії, але вони можуть полегшити становище тільки на час.

Та чи можливо взагалі позбутися аграрних криз у капіталістичних країнах?

Ми вже на початку говорили про резолюцію аграрної конференції в Женеві. Нічого іншого і вирішити не можна було, бо ж нині стало досить очевидне *теоретичне й практичне банкрутство сучасної аграрної політики в цих країнах*. На думку багатьох теоретиків цих країн, аграрна криза з хлібом являє собою наслідок його надпродукції. А це немов би заперечує аграрний закон про „убувну продукційність“, що здавна був за одну з підвалин аграрної науки. Тимто деякі видатні спеціалісти заходу закон цей тепер стали визнавати за „майже як недійсний“. Ще й більше, один з найдалекозоріших аграрних політиків та вчених сучасної Німеччини, проф. К. Ріттер, одверто визнає, що сучасна аграрна криза це є „прокляття капіталізму, що знищив стільки культурних цінностей, але не буде довічний, як порівняно недавно він стоїть“, а Нестор німецької аграрної політичної науки, відомий далеко поза межами своєї батьківщини проф. Зерінг, ставить крапку над і, кажучи, що *аграрну кризу можна роз'язати лише поза рямками капіталізму*.

До цього можна додати тільки те, що згаданих учених аж ніяк не можна запідозрити в тім, щоб вони були дуже прихильні до марксизму.

Берлін, лютий 1930 р.

І. ХОМІНСЬКИЙ

Чергові завдання промислово-торговельного будівництва на Білоцерківщині

Перебудовою пляну реконструкції сільського господарства Білоцерківщини на ґрунті суцільної колективізації округи виявлено, що треба набагато більш, ніж дотепер передбачалося, розгорнути будівництво нових промислових підприємств групи так званого торговельного будівництва.

Головні об'єкти такого будівництва, що їх відповідно з буряково-скотарським напрямком розвитку колективізованого господарства округи треба збудувати в період до 1933 р. — це переважно підприємства для перероблення продуктів тваринництва, городництва та садівництва. Зосібна вже тепер є достатні підстави, щоб загострити питання про побудовання на терені округипротягом часу до 1933 р. ось яких підприємств групи торговельного будівництва.

1. М'ясокомбінат. За розрахунками пляну сільського господарства Білоцерківщина матиме 1933 р. відходів із своїх 13 цукроварень у виді кислого жому по колгоспах і радгоспах I та II зони бурякосіяння — 5,320,48 тис. сотнарів, що успроможнить на концентрованих кормах відгодувати 94,99 тис. голів бракованої великої рогатої худоби початковою живою вагою 455,96 тис. сотн. Відгодувавши протягом 90 днів за добового приросту в 1 клг. — матимемо збільшену живу вагу цієї кількості до 541,46 тис. сотн., або забійної ваги (54%) 292,39 тис. сотн., з них сала 37,9 тис. сотн. (7%), голого м'яса — 27,07 тис. сотн. (5%), крові — 13,53 тис. сотн. (2,5%), і шкіри — 32,49 тис. сотн., (або 6,0%).

На такій сировинній базі само собою цілком можливо збудувати м'ясокомбінат. А що зважити нате що з приставленням живої худоби для забою до великих міст будує, незапобіжні втрати в дорозі (пересічно коли 3 — 5 діб буває худоба в дорозі) — 16 — 18 клг. на одну голову, то виходить, що народне господарство втрачає на приставленні відкормленої худоби живою вагою на 94,000 голів — до 16,92 тис. сотн., або у довоєнних цінах — 31 крб. 77 коп. за сотнар, — що разом дає 537,55 тис. довоєнних карбованців.

З вищенаведеного виходить, що цілком вірно запроектовано перший варіант 5-тирічки округи, але насправді не збудовано ще промислову різницю — м'ясокомбінат — в складі „М'ясохладобойни“, ковбасну й м'ясоконсервну фабрику та утилізаційний завод при них. А що буде збудовано беконну фабрику при м'ясокомбінаті, то й треба організувати переборку відходів бекону — голого м'яса, кішок, кісток та крові. Місце, де можна побудувати таке підприємство — місто Біла-Церква.

2. Беконна фабрика. Цю фабрику передбачено збудувати ще за попереднім варіантом окружної 5-тирічки, але не збудовано, бо не збудували Дарницької беконної фабрики. Заразом, що в окрузі головно важить цукрова промисловість й великі засіви цукрового буряку, то треба

розвинути не лише молочне й м'ясне тваринництво, а й свинарство. Свинарство можна так розвинути, бо є чимала пайка відходів з промислової переробки молока, через що й треба розвивати свинарство в бік племінного й промислового свинарства. Що на Білоцерківщині не передбачається розвинути племінне свинарство так, як це потрібно до обставин господарства самої округи, то головну увагу треба звернути на промислове свинарство, зокрема на беконне, що йому кормову базу можна забезпечити мелясово-кукурудзяними кормами й молочними відходами, які гарантують високу добротність бекону.

Беконну фабрику можна запроектувати 1933 року з проможністю на 70,6 тис. штук відгодованих підсвинків, саме — но з меж округи живою вагою в 73,436 сотн. Фабрику цю треба побудувати ще й через те, що за досвідними даними навіть у найкращих обставин транспортування свиней у 2—3 доби, маємо втрати не менш, як 10% живої ваги.

Якщо не буде збудовано фабрику, то це в обставинах Білоцерківщині дає з наведеної живої ваги в 73,436 тис. сотн. втрату для народного господарства в 7,34 тис. сотн. вартістю у конвенційних цінах — 327,5 тис. карб. Це значить, що вартість побудування фабрики цілком покривається народньо-господарськими втратами від транспортування не більш, як за 4 роки.

3. Мережа маслярень. За пляновими розрахунками гуртовий виріб молока на Білоцерківщині становитиме 1933 року 2,998.2 тис. сотн. Враховувавши витрати на споживання сільської й міської людности в 1304,36 тис. сотн. та випойку телят в 324,01 тис. сотн., буде ще 1,369,83 тис. сотн. молока на переробку та використання у цільному виді. Коли до цього додати, що з цієї пайки молока дешицю виробу можна буде вивозити у цільному виді до Києва з групи сіл (розміщених повз залізницю) Фастівського й Попелянського району, то можна переробити на масло 1,147,89 тис. сотн. молока, що дасть 48,19 тис. сотн. масла.

Оце можна здійснити, побудувавши крім двох вже збудованих у міс. Володарці та міс. Рокітному, ще 10 такого типу механізованих маслярень, а саме: 1) у Міронівському районі — з виробом 3,19 тис. сотн. масла, 2) Богуславському районі — 3,54 тис. сотн. масла, 3) Ставищанському — 3,96 тис. сотн., і Таращанському — 3,68 тис. сотн. 5) Тетіївському — 4,36 тис. сотн., 6) в районі міста г. Пустоварівки — 3,98 тис. сотн., 7) Сквирському — 5,39 тис. сотн., 8) Корнинському — на 3,44 тис. сотн., 9) Гребінському — 4,54 тис. сотн. та 10) Узинському районі — 3,76 тис. сотн. масла.

Теперішні маслярні матимуть 1933 року сировини — Рокитянський на 3,19 тис. сот. масла і Володарський на 4,24 тис. сотн.

4. Сироварня. На терені Корнинського району є відокремлена група сіл 4-ї зони бурякосіяння з 7,992 сотн. товарного молока 1933 р. за пляном. Що є на це сприятливі обставини, то можливо збудувати там завод для виробництва голяндського сира, що завод може дати 679 сотн. вироб. продукту. І це треба зробити, маючи передусім на оці вивчити на скільки рентабельне сироваріння на терені округи, як і на скільки можна задовольнити потреби округі в сирі.

5. Завод для виробництва сметани. Що поблизу нашої округи є такий великий споживчий центр як Київ, з великим попитом на високу добротну сметану, а також, що можна збудувати цей продукт в окрузі за чималої ефективності промислової переробки молока на сметану, то й цілком доцільно збудувати в м. Білій-Церкві сметаний завод. Завод цей міг би переробляти до 90 тис. сотн. товарного молока, що його не використовують маслярні. Завод цей продукуватиме до

9,0 тис. сотн. сметани; дещицю цієї сметани можна вдовольнити місцевим потребам, а іншу дещицю, як пастеризовані вершки, можна буде постачати залізницею іншим споживчим центрам.

6. Сільні. В зв'язку з розвитком городних культур можна збудувати на Білоцерківщині 1933 року сільні в осьяких пунктах округи: 1) у м. Білій-Церкві для засолювання капусти, з спроможністю в 200,0 тис. сотн. і засолювання огірків — 80,0 тис. сотн.; 2) у м. Богуславі для засолювання капусти — 100,0 тис. сотн. і засолювання огірків — 25,0 тис. сотн.; 3) у м. Сквирі для засолювання огірків на 60,0 тис. сотн.

7. Пункти для варіння томат-пюре. На терені округи можна не абиак розгорнути переробку баклажанів на томат-пюре в 7-и районах. У цих районах можна буде переробити 1933 року баклажан 172,0 тис. сотн. Відповідно з розподілом виробу на це потрібно організувати в окрузі цілий ряд пунктів з такою спроможністю: 1) у Фастові — 10 тис. сотн. томат-пюре, 2) у Білій-Церкві — 7,5 тис. сотн., 3) Попельні — на 6,25 тис. сотн., 4) у Сквирі — 5,75 тис. сотн., 5) у Богуславі — 5,5 тис. сотн., 6) Ставищі — 4,0 тис. сотн. томат-пюре.

8. Городино-консервна фабрика. Що в окрузі є сила товарових залишків такої городини, як баклажани, перець тощо, то потрібно збудувати городино-консервну фабрику. Найкраще збудувати цю фабрику в районі міста Фастова, бо тоді можна переробляти городинні продукти цілого залізничного району по лініях на Знаменку-Козятин.

9. Сховища городини. Крім цього, в окрузі треба також розгорнути до 1933 року ряд сховищ городини, де можна б перетримувати у свіжому виді продукти, що їх треба або переробляти, або постачати споживачам у натуральному виді. Ці сховища городини мають мати загальної кубатури 60,0 тис. куб. метрів; побудувати треба в осьяких пунктах: у Фастові — на 13,2 тис. куб. метр., у Попельні — на 17,2 тис. куб. метр., у Ставищі — на 12,0 тис. куб. метрів, Рокітному — на 12,8 тис. куб. метрів, Таращі — на 5,3 тис. куб. метрів, у Білій-Церкві — на 3,2 тис. куб. метрів та Богуславі — на 7,2 тис. куб. метрів.

10. Промислова переробка сировини. До 1933 року неможна буде набагато розгорнути садівництво, й садки цілої округи дадуть товарового виходу не більш, як 60,0 тис. сотн., та й то за досить нерівномірного розміщення садків по окрузі. Найбільше товарового продукту дають лише два района (Медвин та Ставище), що можуть дати для промислової переробки 25,0 тис. сотн. садовини. Таку переробку й треба організувати в Медвині на 15,0 тис. сотн. і в Ставищу — на 10,0 тис. сотн.

11. Крохмальня. Акційне Товариство „Продукт-Переробка“ вже приступило будувати на півночі округи, саме в селі Томашівці небурякового Фастівського району, крохмальню, де можна переробити 1,0 міл. пуд. картоплі.

12. Проблема виробництва галяліту. Що з промислової переробки молока буде сила казеїнових відходів, то можна організувати на Білоцерківщині галялітове виробництво. Це питання ще треба поглиблено дослідити.

Крім наведених об'єктів торговельно-експортного будівництва треба набагато більше, ніж це було дотепер, розгорнути на терені округи також і будівництво птахарень і яйчарень (комбінатів); але де саме треба будувати ці заклади, яка саме буде спроможність цих закладів, усе це треба ще далі дослідити.

Як бачимо, наведена група підприємств у своїй сумі чимало важить для народнього господарства нашої республіки; будуючи ці заклади,

ми тимто індустріалізуємо сільсько-господарське виробництво колективізованого господарства округи. Щоб здійснити таке будівництво протягом близьких трьох років потрібно вкласти таку силу капіталу, що абсолютно не на силу покрити внутрішніми ресурсами лише-но округи.

Отже, щоб цілком здійснити згадане запроектування, конче треба, щоб у цьому будівництві найповажніших підприємств брали участь не місцеві організації, а й основні виробничі крамопостачальні експортні організації: саме ВУКС (маслярні), Укрм'ясо (м'ясокомбінат), Добробут, „Продукт-Переробка“, та інші організації, які безперечно також зацікавлені в розвитку вищенаведених галузів продукції нашої округи.

А. ТУРНЯНСЬКИЙ

Плинність робочої сили та проблема кадрів у Донбасі

Зараз, коли на питанні про втрати в виробництві загострюється увага радянської суспільности, не можна оминати такий величезної ваги фактор, як плинність робочої сили в промисловості, особливо в її гірничій галузі. „Плинність це одна з велетенських втрат, — нещодавно заявив проф. Ерманський. Це коштує нам приблизно 1 мрд. карб. Тільки-но призвичаївся робітник до умов підприємства, тільки почав підвищувати продукційність, як уже він знімається на інше підприємство“.

Треба сказати, що визначити навіть приблизно ту шкоду, що заподіює нам плинність робочої сили, дуже важко, але руйнівницькі її наслідки цілком безперечні.

В кам'яновугільній промисловості виразніше ніж де-інде помітно тісний зв'язок між розвитком виробництва та зростанням продукційности праці, з одного боку, і плинністю робочої сили з другого. Потрібні раціоналізаційні та організаційні заходи, без яких не можна провадити роботу в наших умовах, от як, приміром, доведення пляну до вибою, прикріплення до місць роботи, календаризація виходів — ці заходи надзвичайно утруднює й частенько зриває велика плинність трудящих. Доклавши деякого зусилля, завжди можна довести плянове завдання до вибою, але коли сьогодні працює один, завтра другий, то ніякої відповідальности, ніякого стимулу до виконання завдання не буде. Забезпечити робітника певною роботою часто-густо буває дуже важко, бо часта зміна трудящих примушує техперсонал перекидати тих з робітників, що були прикріплені на початку місяців. Цілком зрозуміло, що ця плинність дуже негативно впливає на продукційність, це нема чого й доводити. Тут треба лише підкреслювати той факт, що в гірничій промисловості, де природні умови на кожному підприємстві й навіть на території кожного окремого підприємства бувають різні, термін роботи в одному місці набуває надто великої ваги. Крім зазначених вище моментів треба сказати ще й про масову культурно-виховну роботу. Ця робота на копальні з великих відсотків плинности значних результатів не може дати тому, що для чималої частини трудящих вона перетворюється в біг на одному місці. Які ж розміри плинности маємо в кам'яновугільній промисловості Донбасу? Донвугілля подає такі дані¹⁾:

Для 1926-27 р. — 21,3%, 1927-28 р. — 18,9%, 1928-29 р. — 26,6% трудящих.

¹⁾ „Вестник Донугла“ від 4-XII 1928 р. „Конъюнктура камен. пром. Донбаса“.

Щоб побачити відносну плинність Донбасу, звернімось до такої таблиці:

Динаміка плинності (заміщення за рік у відсотках по СРСР¹⁾)

Г а л у з і	1924-25 р.	1925-26 р.	1926-27 р.
Залізорудна	180,7	217,4	175,5
Кам'яновуг.	125,3	159,5	159,6
Гутна	108,0	95,4	93,9
Металюрг.	75,2	79,1	75,0
Металооброб.	58,2	65,0	61,5
Нафтова	50,1	46,0	41,4

Гірнича промисловість посідає, як бачимо, перше місце, а в гірничій — кам'яновугільна стоїть на другому місці. Треба відзначити, що тоді як по всіх галузях промисловості плинність зменшується, або перестав зростати, в кам'яновугільній вона дуже зростає 1925-26 року і перестав зростати 1926-27 року. Ця таблиця виразно говорить про те, що проблема плинності робочої сили для кам'яновугільної промисловості актуальніша, ніж для інших галузей промисловості.

Перейдімо тепер до нашого основного завдання, до виявлення причин плинності робочої сили в кам'яновугільній промисловості Донбасу. Чимала частина наших шахтарів з селянства. Ми маємо таке становище: велика частина робітників являє собою сезонний елемент — наполовину селян, наполовину пролетарів, що роблять на копальнях декілька місяців, повертаючись потім на село. Ця частина економічно й психологічно тісно зв'язана з селянством, з сільським господарством. Дослідники забійників Ренке и Ширий доводять, що серед робітників забійників мають власне сільське господарство 44,1%²⁾.

Автор цієї статті зробив анкетне обслідування звільнених робітників на шахті 30 Рутченківської рудоуправи в 1929 р. VI-VIII міс.; і виявилось, що на 172 чол. звільнених вугільних робітників 132 робітники або 75% має зв'язок з сільським господарством.

Коли взяти термін роботи, то побачимо, що з тих 172 вугільних робітників, які звільнились самі, до 3 місяців проробило лише 108 чол., або 60%. Наведених фактів досить для того, щоб зробити той висновок, що велика плинність робочої сили в Донбасі це в основному наслідок участі на виробництві значної кількості сезонних робітників, тісно зв'язаних з сільським господарством.

Місячна плинність яскраво стверджує цю думку:

	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX ³⁾
1927-28 р.	22,1	16,5	14,7	14,9	14,1	17,7	23,1	20,3	18,2	19,0	23,1	22,3
1928-29 р.	19,4	16,0	15,1	18,5	17,6	23,5	35,4	30,9	29,8	34,0	41,5	38,1

¹⁾ „Хоз. Укр.“ № 7 1928 р. Хейнман „Текучесть раб. состава фабр. зав. пром.“ 159 стр.

²⁾ Ренке й Ширий „Забойщицкие кадры в р-ниях „Донугля“, стор. 87.

³⁾ „Вестник Донугля“ № 71 Статистика. „Текучесть трудящихся“.

Ми бачимо виразне зростання плинності трудящих у кам'яновугільному Донбасі восени та на весні, цебто саме тоді, коли сезонна напівселянська частина робітників іде на село.

Т. Хейнман подає показову таблицю, що свідчить про залежність у всій промисловості плинності робочої сили від тих робітників, що зв'язані з сільським господарством¹⁾.

Г а л у з і	1925-26 р.		1926-27 р.	
	% прийшлих із села	Плинність	% прийшлих із села	Плинність
Залізорудна	66,3	198	47,5	103
Кам'яновугільна	63,5	160	48,3	158
Металургія	41,1	72	28,0	60
Машинобудівництво . .	21,7	46	9,3	32

В другому місці цей товариш каже так: об'єктивні причини плинності робочої сили — це зв'язок частини робітників з сільським господарством та житлова криза²⁾.

Про другий момент, цебто про забезпеченість житловою площею, ми скажемо нижче. Щодо першого твердження, то треба визнати його за правильне. Але треба твердо підкреслити, що цього не досить для аналізу явища плинності; на цьому треба зупинитися більш-менш докладніше. Великий відсоток селянського елементу є зворотний бік другого явища — відсутності кадрів постійних робітників. Коли ми спитаємо, чому саме в кам'яновугільній промисловості тільки половина робітників є постійна, стала, цебто дійсно такі шахтарі, що зрослися з копальнями, то треба відповісти, що тут діють не тільки історичні чинники. Ми підходимо до рівня заробітної плати, що відіграє найголовнішу роль в утворенні постійного складу робітників та плинності робочої сили в Донбасі. В той час, коли теперішній рівень зарплати в промисловості вельми перевищує рівень довоєнний, у гірничій промисловості ми помічаємо відставання:

	Гірн.	Метал.	Дерево- оброб.	Текст.	Хеміч.	Шкір.	Харчо- ва ³⁾
Сучасна зарплата в % до 1913 р.	91,3	113,0	139,9	161,6	164,0	169,3	195,2
Частка зарплати в собівартості . .	42,2	25,7	15,6	13,3	10,7	10,4	8,0

Таке несприятливе становище з оплатою праці гірників і пояснює ті труднощі, що зв'язані з дефіцитом значної кількості забійників і інших кваліфікацій. Старі кадри зменшуються, почасти вимирають, стають непрацездатними, а достатнього нового поповнення немає, бо молодь воліє працювати там, де платня більша, а робота безпечніша й легша.

Крім того, що ми говорили вже вище про рівень зарплати гірників Донбасу, треба звернути увагу ще на один дуже важливий момент. За

¹⁾ „Хозяйство Украины“ № 7 за 1928 р. 153 стор.

²⁾ В тому самому, 152 стор.

³⁾ Контрольні цифри на 1928-29 р. стр. 154.

довоєнних часів гірники мали заробітну плату вищу від пересічної в промисловості на 32%¹⁾. Тепер картина протилежна: кам'яновугільна промисловість посідає останнє місце. Зарплата робітників нижча за пересічну на 10%²⁾. Коли мати на увазі тяжкі природні обставини, в яких перебувають шахтарі, небезпеку роботи та важку фізичну працю під землею, що їх не компенсує оплата, то цілком натуральними стають такі факти, як малий відсоток постійних робітників, плинність робочої сили, недобір забійників.

Умови роботи безперечно впливають на утворення постійного кадру робочої сили та на її плинність. Це стверджують досліді американців, які виявили, що для однієї категорії підприємств з 8 годин. робочим днем з пересічною плинністю 1,12% — на підприємствах з роботою вночі плинність зростає до 1.19, з фізичним напруженням до 1.20 з поганим повітрям до 1.39%³⁾.

За тих часів, коли в нашій країні було ще багато безробітних, коли кваліфікованому робітникові не легко було знайти собі роботу, оці моменти, що ми їх тут висвітлювали, не робили великого впливу. Тепер під час розгортання широченного будівництва, трудящий має повну волю вибирати собі місце для постійної роботи. Діти шахтарів, треба думати (селянська частина збільшується останніх років)⁴⁾, ідуть в інші галузі промисловості, де зарплата вища й робота легша, або вибирають собі професії більше зв'язані з роботою на поверхні, — слюсарів, механіків тощо. Крім того, сезонна частина, що їй звільняє широке місце на руднях відсутність постійних кадрів, може теж піти в інші галузі промисловості Донбасу — хемічну, керамічну й на будівництво. Через те й маємо недобір деяких категорій робітників-забійників, кріпильників тощо.

В літературі про плинність робочої сили в Донбасі поширена та думка, що головна причина плинності це відсутність достатньої житлової площі.

Така думка зовсім неправильна. Житлова криза відіграє певну роль, але її дуже перебільшують. Малий кадр постійних робітників є наслідок глибших процесів, що ми їх розглядали вище. Сезонні елементи не залишаються на копальнях постійно працювати, хоч би ми їм дали й найкращі будинки. У своєму хитанні поміж копальнею та сільським господарством напівселянин-напівробітник піде жити постійно на підприємство тоді, коли йому забезпечуть кращі умови життя, передусім достатню зарплату. Тут доречі буде зауважити, що величезну роль відіграє економічний стан селянства. За старих часів процеси диференціації викидали багато селянства з перенаселених районів до промисловості. Тепер розшарування стало слабше, а з суцільною колективізацією воно має й зовсім припинитися, якщо не брати куркульські верстви, що опинилися в стані бідноти, яку раніш викидало село. Реконструкція сільського господарства повинна внести дві глибоких суперечливих зміни в проблему постачання промисловості робочої сили. Поперше, велике поширення машин, велике зростання продукційності праці мають утворити багато зайвої робочої сили. Подруге, значне покращання побуту селянства не сприятиме тому, щоб селяни йшли на постійну роботу в таку галузь виробництва, як кам'яновугільна промисловість. Коли ми робили дослідження робітників, звільнених у Рутченківській рудоуправі, то з числа трудящих у 300 чоловіка тільки 5 мотивували своє звільнення відсутністю квартири. Наше обслідування було влітку. Восени та

1) В тому самому стор. 154.

2) „Екон. Обозр.“ № 9 за 1929 р. Рашин „Зарплата в 1 полугод. 1928-29“ г. стр. 139.

3) „Хоз. Укр.“ № 7 Хейнман стор. 158.

4) „Шляхи индустр.“ № 2 1930 р. стор. 35. Кваща й Шорман. До характеристики соц. складу фабр.-зав. робітників.

взимку житлова площа, треба думати, відіграватиме більшу роль, але не таку вже велику, щоб її можна було вважати за одну з головних об'єктивних причин плинності, як гадають багато т.т. і тому числі тов. Хейнман.

Другий тов., Зільберглейт, каже: „цікаво відзначити між іншим, що зв'язок між відсотком плинності забійників і їхнім запряговим заробітком далеко більший, ніж зв'язок між плинністю робітників і розміром житлової площі на душу¹⁾“. Такий факт заслуговує того, щоб про нього говорити не „між іншим“ в кінці розділу про плинність, а ставити на перше місце, вивчаючи плинність робочої сили. Тов. Зільберглейт не зробив тих висновків, що треба б зробити. Залежність між зарплатою та плинністю ми бачимо не тільки в рудоуправах, а й у тресті „Шахтвугілля“. Плинність роб. сили тут 19,8%, а в Донбасі була на той час 35,8²⁾. В цьому тресті найбільший відсоток механізації — 67,3%, а Донбас — 35,7³⁾. Оплата робітників відповідно вища за інші трести. Крім того, ми знаємо, які зміни дає й широке заведення машин: утворюються нові фахи, багато старих зникає, кількість кваліфікованої робсили збільшується, підвищується добробут робітників, а рівнобіжно зростає й продукційність праці. У наслідок механізації утворюються чималі кадри постійних робітників і меншає сезонних елементів, що надзвичайно позитивно відбивається на плинності робітників, як це бачимо на прикладі „Шахтвугілля“. Дуже цікаво відмітити, що житлова площа в цьому тресті ще менша, ніж по всіх інших трестах Донбасу, і це стверджує те, що ми казали вже вище: житлова криза має дуже малу вагу для плинності трудящих. У Шахтинській окрузі користується квартирами рудоуправ 46,3% забійників, а по всьому колишньому Донвугіллю — 72,9%⁴⁾.

Висовуючи на перший план питання про зарплату гірників, в тому числі робітників кам'яновугільної промисловости, ми не маємо на увазі того щоб її можна було відразу й на багато збільшити. Таке підвищення зараз би відбилося на собівартості вугілля, а це б загальмувало справу зниження собівартости в багатьох галузях промисловости. Адже всім відомо, яке має значіння кам'яне вугілля для народного господарства і яка питома вага зарплати в собівартості вугілля. Тому й не доводиться думати про різке піднесення плати незалежно від продукційности праці. Який же вихід з цього становища? Нам здається, що він полягає в тому, щоб зробити поворот у справі механізації кам'яновугільної промисловости Донбасу. Союзвугіллю треба сконцентрувати всю увагу на запровадженні машин та їх ефективному використанні на копальнях. На цей час механізовано 35% здобування. Але, поперше, не всі процеси обслуговується машинами, а тільки виймання. Подреше, зарубні машини дають у багатьох місцях такий ефект, що собівартість стає вища, ніж по тих копальнях, де машин іще немає.

Шлях тресту „Шахтвугілля“ є найкращий, найрадикальніший шлях у справі утворення кадрових робітників, зменшення їх плинности й послаблення сезонности. Всебічна механізація процесів виробництва та підвищення ефективности машин дає можливість збільшити зарплату й поліпшити добробут трудящих копальні. Тим самим ми розв'язуємо й проблему плинности та утворення сприятливих умов для того, щоб мати постійний склад робочої сили в кам'яновугільній промисловості.

Крім тих факторів плинности роб. складу, що за них ми вже згадували раніш — зв'язок частини робітників з селом, зарплата, тяжкі

1) Зильберглейт: „Производительность труда в каменноугольн. пром.“ стор. 72.

2) „Вестник Союзугля“ № 4 за 1930 р. Статистика.

3) Там само.

4) Ренке и Ширяй „Забойничские кадры р-ний Донугля“ стр. 32.

умови роботи, є ще багато й інших, що впливають на плинність робочої сили.

Через брак технічного нормування на шахтах Донбасу створюється велика різниця в розцінках і нормах навіть в однакових умовах виробництва, що призводить до перебігання з одного підприємства на друге. „Норми встановлюють, як правило, на око. Ось декілька характерних прикладів: 1) для машиністів зарубних машин на шахті № 2 „Шора“ в однакових приблизно умовах норми коливаються від 26 до 50 кв. мт.; на шахті Воровського — від 21 до 50 кв. мт.; 3) для відбійників на шахті № 2 „Пролет. Диктатура“ Первом. рудоуправи норму встановлено в 6,4 мт., на шахті „Марія“ ті ж самої рудоуправи — 53 мт., на шахті „Карбоніт“ Лисичанської рудоуправи — 9,6 мт., на шахті № 2 Хрустальської рудоуправи — 22,7 мт., для однакової приблизно грубости верстви¹⁾.

Колишній трест „Донвугілля“ надіслав до рудоуправ різні нормувальники, але їх зовсім не вживають на практиці. Перешкоджає консервативне ставлення адміністративного персоналу до технічного нормування та його великі хиби. Сучасне технічне нормування в Донбасі не відбуває або дуже мало відбиває такі обставини в праці забійника, як становище верхньої породи та міцність вугілля. Для того, щоб визначити міцність вугілля, потрібен об'єктивний показник, механічне яке небудь удосконалення, що „Союзвугілля“ потрібно якнайшвидче утворити, тому, що без нього правильного точного технічного нормування бути не може. В кам'яновугільному об'єднанні звертають увагу на цю справу. Але доки технічне нормування не буде заведене на копальнях, увагу треба приділяти все більше.

Ми весь час говорили про плинність, як наслідок об'єктивних причин для окремого підприємства. Тут неодмінно треба ще підкреслити надзвичайно багато моментів, що залежать від кожної копальні окремо. Коли ми подивимося на стан кам'яновугільних шахт, то впаде в очі сила так званих „технічних неполадок“. Вони полягають у тім, що через відсутність доброї організації виробництва виникає багато дрібниць, що дуже заважають працювати: немає порожняку (вагонів), вибивачки попсовані, несправна путь у шахті, а що найважливіше для настрою робітників, так це те, що пропадають запряги, цебто недоплати. Всі зазначені факти, яких на ділі в багато разів більше, страшенно нервують трудящих і частенько примушують кидати роботу. Окремо треба сказати про техніку безпеки на копальнях Донбасу. З щоденної преси ми бачимо, як останнім часом збільшилась кількість нещасних випадків. Треба думати, що це зв'язане зі збільшенням видобутку. Щодо нещасних випадків через природні умови, то кам'яновугільна промисловість тут іде на другому місці після залізорудної. Треба категорично сказати, що в Донбасі мало робиться для того, щоб зберегти найцінніше для нас — людину. Збільшення нещасних випадків на підприємстві підвищує відсоток плинности робочої сили.

Ця група суб'єктивних причин зменшення кадрових робітників і збільшення плинности робочої сили на підприємстві залежить цілком від адм.-технічного персоналу окремої копальні. Коли додати сюди, що від керівництва підприємства вельми залежить ступінь використання машин, продукційність праці й добробут трудящих, то треба рішуче підкреслити, що від адм.-техн. персоналу окремих шахт великою мірою залежить утворення сталого кадрового складу робітників та зменшення плинности робочої сили.

¹⁾ „Вестник Донугля“ № 70 стат. Юнова.

Економічна боротьба за Тихий океан

Der Wirtschaftskampf um den Stillen Ozean, von Prof.
Surányi—Unger. W. A. 31 B. 1 H.)

Ота боротьба за економічну перевагу на західному (азійському) узбережжі Тихого океану, яка характеризує передусім імперіялістичну експансію американського капіталу та економічну політику Сполучених Штатів Північної Америки проти їхньої природної суперниці на цій важній ділянці світового господарства—Япанії, вона являє собою проблему, що її значіння безперечно виходить далеко за межі економічних взаємозв'язків тільки цих двох капіталістичних країн. Сучасні економічні обставини в капіталістичних країнах і чимраз гостріші суперечності між ними говорять за те, що ця проблема, яка вже й тепер в основному визначає зовнішню політику провідних країн капіталізму, що вона дедалі набиратиме все гостріших форм, при чому цю гостроту вельми збільшуватимуть ще й автаркічні тенденції східних колоніальних і напівколоніальних країн, країн молодого, так званого „кольорового“ капіталізму, і революційні рухи широких народніх мас та й інші трансформаційні фактори, що характеризують сучасне внутрішнє життя пробудженого сходу.

У світлі відзначених факторів великого інтересу набуває опублікована в останньому томі Кільського „Архіву Світового Господарства“ (Weltwirtschaftliches Archiv, 31 Band, 1 Heft, Januar 1930) праця проф. Сурані—Унгера (що тепер свою академічну й наукову діяльність переніс до Сан-Франціско). І хоч автор трактує проблему боротьби за Тихий океан не в усьому її обсязі, а тільки в аспекті економічного антагонізму між П. А. Сполученими Штатами і Япанією, та наші читачі не нарікатимуть, коли ми трохи докладніше ознайомимо їх з цією працею проф. Сурані—Унгера.

Спинімось спочатку на деяких загальних твердженнях, де автор характеризує шляхи й мотиви економічної експансії капіталістичних країн, їхнє прагнення до економічного панування (Wirtschaftsmacht).

До яких би висновків,—говорить автор,—не прийшли різні дослідники альтернативної проблеми: *сила чи закон*, безперечно те, що ніяке методологічне розв'язання не може відійти від того факту, що в усякому народньо-господарському зв'язку закон і сила тісно, нерозривно між собою сплетені. Елементи *соціальної сили* є вже в найпримітивніших мінових актах дотичних між собою індивідуальних господарств; уже в цих актах прозирає намагання розширити, спираючись на силу (machtmässig), обсяг власної діяльності, намагання використати чуже господарство на власні господарські цілі. Хоча при добровільних мінових оборудках це намагання притаманне обом сторонам, що заходять в обмін між собою, але й тут господарське співвідношення сил і міра

використання чужих господарств як засобу на власні цілі залежить, з одного боку, від міри добровільності, від того, в якій мірі обмін потрібний, наскільки його примусило зробити власне господарське становище, а з другого боку—від ділової спритності й досвідченості; і найбільша господарська сила досягається тоді, коли котрась сторона використовує чужі господарства тільки як засіб на свої цілі, нічим не жертвуючи в інтересах другої сторони. На такому ж обопільному, оперативному на силі діянні ґрунтуються й економічні відносини між великими суспільними одиницями. Ріжниця тут тільки та, що в відносинах між різними народами сприятливе для котроїсь сторони зрушення економічного співвідношення сил досягається здебільшого політичним примусом: політичне підкорення чужих країн і колоніальні загарбання з давніх-давен були найпевнішими способами економічної експансії поза межі своєї країни, і тільки коли такої можливості не було, пускали в діло вільні духовні й матеріальні сили, щоб відносини з іншими народними господарствами якнайбільше використати на задоволення власних громадських потреб.

Момент співвідношення економічної сили, — говорить далі автор, — помітно досить виразно, коли дослідити міждержавні зв'язки з практичного погляду вищої економічної політики, особливо коли мова йде за господарську діяльність незалежної держави або федерації з самостійною в публічно-правному розумінні господарською політикою. Тут можна констатувати наявність деяких міжнародних суспільних факторів. Ці фактори, навіть коли б незалежні одна від одної держави були різнорідні, надає їм рис одноманітного спрямування. Тут мова йде насамперед про ті, спрямовані на господарсько-політичні цілі потужні *духовні рухи*, що їм щастило вийти поза межі окремих держав і набути міжнародного поширення; посилення таких „духовних відповідностей“ (*geistige Entsprechungen*) було найважливішою передумовою жвавих міжнародних економічних відносин. Таку роль відіграли спочатку великі релігії—конфуціонізм і будизм на далекому сході, християнство на заході і, нарешті, магометанство в країнах між заходом і сходом. Щодо Тихого океану, то його, говорить автор, не могли захопити ні релігійні вчення, ні інші які культурні ідеї тубільних народів, і тільки коли сюди із заходу і зі сходу промкнувся європейський дух, тільки тоді в отих країнах, що лежать на обох берегах океану, могли створитись такі „відповідності“, на яких почали розвиватися з середини минулого сторіччя поживлені господарські відносини між Америкою, Азією й Австралією. В цьому розумінні тут спочатку діяв вплив індивідуалістичного лібералізму західно-європейських народів. Цей лібералізм, з одного боку, дуже сприяв економічному піднесенню західних країн Північної Америки і, з другого боку—пізнішому культурному прогресу Японії. Згодом почали діяти ідеї німецького соціалізму, а за наших часів, говорить автор, та комуністична пропаганда, що йде з Росії, вже досить набрала сил, щоб створити деяку ідейну однотайність між японським і північно-американським узбережжями.

Поруч з ідейними впливами, каже далі автор, як рушійні сили обміну й продукції, заснованої на міжнародньому поділі праці, дають *матеріальні фактори*. Від зносин з іншими народними господарствами повстають нові потреби, що спричиняються до поширення виробництва та посиленого розвитку господарського поділу праці, а це вже само по собі являє багатюще джерело для дальшого поширення зносин між різними господарствами. Надто ж потужним стимулом для розвитку світових господарських зв'язків став розвиток капіталістичного способу продукції, бо організаційній силі безособового капіталу, що не знає ніяких

„позагосподарських“ міркувань, властиве безмежне змагання до експансії, і це робить його основним проводирем міжнародної господарської діяльності.

Нарешті, автор спиняється на третій групі факторів світової господарської політики, що посилюють міжнародні економічні зв'язки — на міжнародно-правних, міждержавних *господарських договорах*. Договори мають служити *мирному* розв'язанню господарсько-політичних задач між політично незалежними державами; але за тими мирними договорами, зауважує автор, як „остання санкція“ все ж таки заховується можливість того, що суперечності будуть розв'язані зброєю. Але перезалюдненість окремих країн владно вимагає переселяти великі маси людності в інші країни, і це, на думку автора, має все більше приводити до мирного розв'язання суперечностей договорами. Тут автор, в дусі часто наївного, але частіше ліцемерного буржуазного пацифізму, підкреслює вагу економічної діяльності Ліги Націй, — у цій діяльності, на авторову думку, виразно виступають риси міжнародного господарсько-політичного керівництва.

* * *

Після цих загальних зауважень автор береться аналізувати боротьбу за Тихий океан між Сполученими Штатами й Японією в аспекті їхньої економічної експансії та міжнародно-правних договорів, при чому автор передусім зупиняється на рухові капіталів між цими двома країнами — суперниками на цьому фронті, насамперед на їхньому взаємному *торговому балансі*.

Торговий баланс Сполучених Штатів з Японією і досі ще показує значну активність на користь Японії; це пояснюється тим, що Сполучені Штати, ставши далеко раніш від Японії на шлях індустріалізації та й тепер іще ідучи цим шляхом швидче ніж остання, потребували чималого імпорту сировини з Японії, тим часом як власну свою промислову продукцію вони збували переважно на внутрішніх ринках. Але, з другого боку, зростання індустріалізації Японії мало своїм наслідком те, що активність її торгового балансу із Сп. Штатами стала помалу меншати. Приміром, в останнє передвоєнне п'ятиріччя (1910-1914 р.р.) пересічний довіз Америки з Японії становив близько 5% усього американського довозу, а на 1927 р. цей довіз зріс до 10%; тим часом вивіз Америки в Японію збільшився за цей період з 2% до 5% усього американського вивозу. Далі, 1914 року вивіз Японії в Америку становив 33% усього японського експорту, а 1927 р. цей вивіз в Америку становить уже 41% усього японського вивозу, тим часом як участь Америки в японському довозі зросла за цей період з 16 до 30%. Беручи на увагу, що *темпи* зростання зовнішньо-торгових оборотів Японії за цей період були вищі від темпів зростання американського зовнішнього торгу, з наведених вище даних можна зробити той висновок, що, поперше, активність торгового балансу Японії з Америкою помітно знизилась, а подруге, що торг між цими двома країнами має для Японії у 5—6 разів більшу вагу, ніж для Америки, і що коли б між ними торг припинився, то це для Японії було б у стільки ж разів болючіше, ніж Америці. Таке співвідношення, само собою розуміється, говорить про величезну перевагу Сп. Штатів в економічному суперництві на Тихому океані.

Такий несприятливий для Японії висновок стає ще очевидніший, коли взяти під увагу не тільки обсяг, а й *структуру* її зовнішньо-торгових оборотів із Сп. Штатами. Напр., у загальному вивозі Японії в Америку 1927 року на суму 834 млн. ієн припадало 726 млн. ієн на сиро-

вину й харчові продукти (з них 699 млн. на шовк—сирець) і тільки 32 млн. на готові вироби (шовкові тканини та ганчарно-скляні вироби); а тимчасом у загальному її довозі із Сп. Штатів на суму 674 млн. ієн 477 млн. припадало на сировину й харчові продукти (з них 344 млн. за бавовну, 71 млн. на лісові матеріали і 32 млн. на чавун) і 60 млн. ієн на готові вироби (з них на машини та автомобілі—47 млн.). З цих даних видно, що коли вивіз із Японії до Сп. Штатів і перебільшив довіз із них приблизно на 25 %, то вивіз готових виробів був майже вдвоє менший від їхнього довозу.

З поміж інших факторів, що падають на ваги *платіжного* баянсу, деякі складаються на користь Японії. Тут передусім варті уваги грошові суми, що їх пересилають своїм сім'ям та родичам на батьківщину ті японці, що живуть в Америці, хоча вагу цього фактору безперечно переоцінюють вороже настроєні проти японців американські кола, особливо коли мати на увазі, що на 1920 р. уже до 70 % сімейних японців, що живуть у Сп. Штатах, викликало до себе свої сім'ї, і цей процес останніми роками набрав ще більшої сили, бо суворі післявоєнні законодавчі заходи Сп. Штатів проти іміграції чужинців вельми утруднюють зносини з родичами, що позаставалися на батьківщині. Але, з другого боку, посилився вплив японців на батьківщину: 1925-27 р. р. повернулось на батьківщину, забравши з собою грошеві надбання, вдвоє більше японців, ніж їх прибуло з Японії. А взагалі ті суми, що їх пересилають японські емігранти із Сп. Штатів додому, не можуть бути вже такі великі, коли мати на увазі, поперше, що в Сп. Штатах японців живе не більш, як 120 тис. душ, і, подруге, що японські амігранти—це здебільшого незможні верстви, бо громадські заботи американців і економічні утиски не дають японським емігрантам збити собі велику маєтність. Подруге, в Японії американців живе дуже небагато, не більше як із 2.000 чол.; правда, багато з них на високому становищі в промисловості та комерції і мають там важні прибутки, але це в значній мірі нейтралізується тими сумами, що їх залишають в Японії багаті американські туристи, які задля різноманітності замінили колишні свої подорожі по Європі на мандрівки до Японії (останніми роками цих туристів налічується від 6 до 7 тисяч чоловіка).

Другий об'єкт антияпанської пропаганди американців—це япанське землеволодіння в Америці (головно, в західних надморських штатах). Але й ці побоювання перебільшені, бо навіть у штаті Каліфорнія, де живе 90 % усіх японців в Америці і припадає 64 % усього япанського землеволодіння в Америці—навіть і там япанські фермери мають лише 361,3 тис. акрів оброблюваної землі, або 0,3 % усієї засівної площі Каліфорнії (99,6 млн. акрів). Якщо взяти на увагу, що через антияпанську пропаганду число япанських орендарів дуже меншає, то стане зрозуміло, що вага япанського сільсько-господарського капіталу в Сп. Штатах вельми невелика (за офіційними даними американської статистики, загальна вартість усіх земельних володінь японців в Америці разом з будівлями становить 164 млн. доларів; з них 137 млн. припадає на Каліфорнію, де число японців становить коло 3 % усієї людності штату).

Ще мізерніший япанський капітал, укладений в американські промислові та комерційні підприємства. У промисловості й торгівлі більшість американських японців належить до класу робітників і дрібних самостійних промисловців, і більша чи менша заможність являє тут тільки виняток. Навпаки, роля американського капіталу в япанській промисловості й торгівлі стала вельми значна, надто за повоєнних років. Якщо раніш американський капітал ставився ще недовіриливо до япанського торгово-промислового світу і не наважувався давати кредити

приватним підприємствам Японії без офіційної урядової гарантії, то від 1923 р. в зв'язку з розвитком взаємних господарських зв'язків та з високою для американського капіталу (але низькою для молодого японського промислового капіталу) процентовою ставкою (6—7%), вельми розвинулись приватні американські інвестиції в Японії, становлячи вже сотні мільйонів доларів. Про розміри цих капітальних вкладень і про те, як наростає інтерес американців до японської промисловості й торгівлі, говорить між іншим і той факт, що 1927 року американцям у Японії дано право на 423 нових патенти й 322 нових торгових марки, і тут американці на багато випередили інші нації (Німеччина дістала 270 патентів і 202 торгових марки, а Англія тільки 197 патентів і 122 торгових марки). Разом із тим, з початку поточного сторіччя американський капітал починає цікавитись також і державними та міськими позиками Японії. Приміром, 1905 року американський капітал узяв участь в реалізації міжнародньої японської 4%-ої позики тільки на 15,8 млн. доларів, а вже року 1924-го американський кредитовий ринок цілком реалізував японську 6½%-ву позику на суму 150 міль. доларів; крім того, американські банки реалізували 1912 року міських позик міста Токіо та Йокагами на суму 10 і 20 млн. доларів. Загалом беручи, укладений в японську промисловість американський капітал на багато перевищує с.-г. вкладання японців в Америці.

Отже, з поданої вище аналізи видно, що в царині міжнародніх господарсько-політичних відносин, створених експансією гоґкапіталізму на базі матеріальних факторів, Сп. Штати мають певну перевагу. Вони можуть підбивати Японію своєму впливові в далеко більшій мірі, ніж та може використовувати Сполучені Штати як засіб на свої господарські цілі. Це співвідношення сил виразно позначається в їхніх взаємних господарсько-правних відносинах, в ряді торгових договорів, що їх уклали між собою ці країни, починаючи від середини минулого сторіччя. Характеристику цих договорів автор подає в дальшому викладі.

У царині договорів між Сп. Штатами і Японією до останнього часу вирішальне слово завжди належало в більшій чи меншій мірі Сполученим Штатам. Скоро Японія розчинила свої двері перед Сп. Штатами, вона передала їм ініціативу у взаємних міжнародньо-правних відносинах, і Сп. Штати цю ініціативу використали з найбільшим для себе економічним ефектом. *Договір приязні*, укладений між цими країнами 1854 року, був тим першим серйозним пролоном, що через нього „дух заходу став добуватися в царство Мікадо“, і в тій трансформації економічного життя Японії, що заподіяв вплив заходу, американцям належала найважливіша роля. Про будьяке імперіялістичне *суперництво* між обома країнами тоді ще не могло бути й мови, і в направленні економічних зв'язків між ними Америці належала *одностороння* провідна роля. Тільки під кінець минулого сторіччя, коли Америка прилучила до себе Гавайські та Філіпінські острови, Японія побачила, що вона має перед собою агресивну імперіялістичну силу; але вона була ще дуже слаба для того, щоб зробити американській експансії будьякий реальний опір.

Та бачивши, що американці не перестають провадити капіталістичний розвиток і індустріялізацію країни, японці помалу стали сами переходити до політики економічної експансії. Перші свої кроки тут вони направили по лінії найменшого опору — на економічно й культурно відсталі країни жовтої раси, в Корею й Китай, де їм був забезпечений порівняно легкий успіх. Далеко більші жертви довелося зробити, щоб здійснити свої економічні домагання, скеровані проти царської Росії. Але після переможної війни з останньою Японія відразу посіла місце

великої держави і за нею вже треба було визнати право на певну роль, особливо в царині економічних завдань на Тихому океані. Від того часу Японія могла вже стояти проти Америки як рівноправна економічна сила; це виразно позначилось у складених згодом торгових договорах між обома країнами. У цих договорах вона могла вже виступати з самостійною, спрямованою на оборону власних економічних інтересів, митною політикою, хоча становище економічно дужчої Америки, як уже згадувалось вище, завжди було вигідніше.

Особливу вагу, на думку автора, мали ті договори, що їхнє завдання було охоронити взаємні права вільного в'їзду й вільної господарської діяльності власних громадян на території другої країни. До початку поточного сторіччя ці договори, хоч вони й були засновані на рівноправності сторін, одностороннє використовували американці, пустивши в рух усі підойми, щоб пробити собі шлях у Японію. Японія на той час економічно була ще мало заінтересована в тім, щоб форсувати просування своїх громадян на американську територію (деяку роль тут відігравало між іншим і те, що вона, з міркувань мілітаристичних, намагалась держати свою людність у власній країні). За цей час американський капітал спромігся ще більше зміцнити свої позиції в японському народньому господарстві (останні перешкоди на цьому шляху усунуто 1926 року, коли Японія, на основі обопільності, дала чужоземцям право володіти землею на її території).

Тільки під кінець минулого півріччя Японія гаразд вирозуміла ті вигоди, які вона могла мати з договорів з Америкою, що давали її громадянам право осідати на американській території. Індустріялізація країни, швидке зростання її сільсько-господарської продукції — були причиною і швидкого наростання її людности: за період 1875—1900 р. р. людности побільшало з 34 до 40 млн., за дальші 15 років побільшало на 8 млн. і за період 1905—1920 р. р. ще на 15 млн. душ, при чому найбільше приросло міської людности, і 1929 року вже 32% всієї людности країни припадало на міста, що мали понад 10.000 жителів. Агротехніка в Японії хоч і дійшла вельми високого рівня (напр., коли площа рисових полів за останні 40 років зросла на 10%, то врожаї рису підвищились на 40%), проте великий темп наростання людности¹⁾ (її численість перейшла вже 65 млн. душ, а тимчасом густість населення вдвоє більше ніж у такій навіть густо залюдненій країні, як Бельгія) країна вже відчуває як серйозну загрозу, особливо коли мати на увазі, що в порізаний горами Японії тільки шосту частину території країни можна обробляти і що японцям дуже важко акліматизуватися поза помірною смугою. Ясна річ, таке становище імперативно ставить питання за еміграцією; але шляхи еміграції для японців обмежені. Не принатурені до кліматичних крайностей, японці не можуть переселятися ні в такі холодні країни, як Сахалін, Сибір, Аляска або Північна Канада, ні в такі гарячі, як острів Формоза, Середня та Південна Америка, Полінезійські острови тощо. З другого боку, придатніші для японців своїми кліматичними умовами Китай і Корея самі перезалюднені, а крім того й людність там не поступиться перед японцями ні своєю працьовитістю, ні невибагливістю; а тихоокеанські країни Британської імперії з порівняно помірним кліматом (південні частини Канади, Австралії й Нової Зеландії) давно вже заступлені імперськими законами від японської імміграції.

¹⁾ Плодючість японської людности пояснюється почасти ще невичитими мілітаристичними міркуваннями, але, головню, тим, що за уявленими культу *шінто* бездітність вважається найбільшим злом, а великосімейність у великій пошані в суспільстві, зв'язаним патріархальними традиціями.

Отже цілком зрозуміло, що західне узбережжя Сп. Штатів, особливо таких штатів як Каліфорнія, Орегон і Вашингтон, уже в кінці минулого сторіччя стали привертати до себе уваги японських емігрантів, і не тільки тим, що мали відповідні кліматичні умови, а ще й тим, що там почалось господарське піднесення, маюючи перед емігрантами прегарні перспективи. А як на той час разом із скасуванням феодальної системи скасовано й закони, що забороняли емігрувати з країни, то японці стали дедалі все більшими масами виселятися до західних штатів. Число переселенців, що становило було 1880 року тільки 48 тис., на 1920 р. досягло вже поважної цифри в 111 тис. чолов. Водночас і число переселенців на Гавайські острови зросло з 12.360 чол. 1890 року до 109 тис. чол. 1920 року.

Отже американці вже наприкінці минулого сторіччя мусили звернути увагу на те, що їхні договори з Японією, які вони використовували раніш тільки за-для своєї господарської експансії, тепер стали небезпечні уже для їхніх економічних інтересів у власній країні. Розпочалась расова пропаганда проти японців і та пропаганда пішла далеко далі, ніж сама небезпека, яку фактично могла являти для них японська еміграція; і хоч договір 1894 року ще й потверджував право на вільне переселення й господарську рівноправність з американськими громадянами, але в ньому вже зроблено було вельми важливе застереження, а саме, що як та так і друга сторона можуть автономно змінити пункти про взаємну еміграцію робітників. Та расове суперництво цим незадовольнилось, і дійшло до того, що 1906 року шкільна рада Каліфорнії видала постанову не допускати японських і корейських дітей до громадських шкіл. Правда, ця поневажлива для японців постанова була невдовзі скасована, але куплено це тим, що японський уряд пообіцяв зменшити еміграцію робітників до Америки (так званий „Gentlemen's Agreement“ 1907 р., Японія дала урочисту обіцянку не видавати надалі паспортів на виїзд робітникам, за винятком тих, що жили вже раніш в Америці, а також їх дружин і малих дітей).

Цим почато опір господарській експансії Японії, хоча формально суверенна гідність японського уряду ще не була зачеплена, при чому цей відносний успіх його пояснюється тим, що міжнародний престиж Японії після переможної для неї війни з Росією дуже тоді став великий. Дальшим формальним успіхом Японії був торговий договір із Сп. Штатами 1911 року. Цим договором скасовано небезпечне для Японії застереження договору 1894 року (про право автономної зміни), при чому однак відзначена вище обіцянка Японії сили своєї не втратила. Але антияпанський рух на цьому не заспокоївся, і далі бачимо ряд обмежень для японців: приміром, 1913 року видано закона, що дуже обмежує права японців на орендування землі в Каліфорнії, а 1920-21 р. р. цей закон ще більше заострено і поширено також і на штат Вашингтон; 1922 року найвищий суд Сп. Штатів висловився за те, щоб значно обмежити права японців на натуралізацію (набуття американського підданства); нарешті, найтяжчого вдару японцям у Сп. Штатах завдав іміграційний закон 1924 року, що зводив договір 1907 року фактично на нівець (цей закон мав своїм наслідком вплив японців з Америки; за офіційними даними, 1927 року Америку покинуло на 1.000 чол. більше японців, ніж туди їх прибуло нових).

На таке неважливе для гідности Японії поводження з нею Японія гостро протестувала. Але далі безсилового обурення та протестів Японія піти не могла, бо для ефективнішого діяння не мала ні достатньої економічної сили (повоєнні економічні кризи та великий землетрус 1923 р. дуже підтяли її господарські сили), ні достатнього військово-політичного

впливу (світова війна вельми її розчарувала; ліквідація союзу з Англією¹⁾) поставила її в становище політичної ізоляції, і після Вашингтонської конференції в справах морського озброєння вона мусила остаточно зректися надії утворити дужчу військову флоту, ніж у Сполучених Штатах). Отже, бачимо, що хоч числені договори між Сп. Штатами та Японією і сприяли тому, що деякі важні питання господарської політики розглядувано з погляду взаємності, і Японії щастило мати минулі успіхи в обороні своїх інтересів, а проте, в основному, вона, на думку автора, була тільки засобом для Америки здійснити свої господарські цілі.

* * *

У дальшому своєму викладі автор зупиняється докладно на суперництві між Атлантичним та Тихим океаном і передусім на розвитку власних торгових флотів, як на одному з найважливіших для кожної капіталістично-розвинутої країни факторів експансії її зовнішнього економічного впливу; і в цьому факторі автор вбачає найдужчий опорний пункт Японії в її економічній позиції супроти Сп. Штатів. Тимчасом як Японія, будучи країною острівною, вельми залежачи від закордону як у справі довозу промислової сировини та харчових продуктів, так і в справі вивозу головних виробів, а також провадячи виразну еміграційну політику, мусила виключну увагу звертати на розвиток власної торгової флоту,—господарсько самодовільна Америка далеко менше залежала від моря; і хоч Америка пробувала не раз і тут дійти такого становища, яке б відповідало її загальному світовому господарському становищу, але через її високі витрати виробництва ствердження на світовому ринку фрахтів могло бути досягнуте тільки з великими жертвами, про що говорить та страшенна криза, що спіткала її судобудівництво останніми роками.

Передусім варто звернути увагу на швидке зростання обороту суден між Америкою і Японією. Тимчасом як 1910—1914 р. р. у загальному тонажі в 70 млн. тонн усіх суден, що прибували з закордону в морські гавані Сп. Штатів і відходили звідти за кордон, на Японію припадало 1,2 млн. тонн, цебто 1,7% усього обороту, — то року 1927 Японія вже має 5,2 млн. тонн у загальному тонажі в 119 млн. тонн, або 4,4% усього обороту; в Заокеанському обороті суден американських гаваней Японія до війни стояла на 7 місці, а після війни уже на 3-ому, поступаючись тут лише перед Англією й Німеччиною. Ще швидче зростає питома вага японських суден в американському суднообороті з Японією: 1910—1914 р. р. на них припадало 0,6 млн. тонн (0,9% всього зовнішньо-торгового тоннажу Америки), а 1927 року вже 5 млн. тонн (4,2%), або інакше кажучи до війни на японські судна в обороті між Америкою й Японією припадало тільки 50%, а 1927 року уже 97%; коли ж брати участь японських суден у всьому морському обороті Америки, то Японія замість 10-го стала на 3-ому місці (до війни — 1%, 1927 р. — 7%), поступаючись лише перед Англією та Норвегією. Те ж саме бачимо, коли й брати вартість перевезених у цьому обороті вантажів: Японія, що перевезла на 549 млн. доларів, стоїть поміж інших країн на другому місці, поступаючись тут лише перед Англією. Правда, й американські судна відіграють велику роль в суднообороті японських гаваней: приміром, 1927 року в японські гавані, oprич японських суден

¹⁾ Скерований проти Росії союз між Англією і Японією, що стала на шлях імперіалістичної політики, укладено за декілька років до російсько-японської війни і цей союз став за передумову згаданої війни, що закінчилась перемогою Японії і захопленням Кореї. Д. К.

з загальним тоннажем в 32,7 млн. тонн, увійшло американських суден з тоннажем у 3,5 млн. тонн, тимчасом як в американських гаванях проти тоннажу американських суден в 22 млн. тонн японські судна мають 2,4 млн. тонн тонажу; отже співвідношення тут на користь Америки. Але як мати на увазі сказане вище про відносну важність для тії й другої сторони їхніх взаємних торгових зносин, то й останнє порівняння стверджує велику відносну перевагу японського торгового мореплавства над американським. 1926 року Японці дістали від фрахтів за свої судна на 126 млн. ієн більше, ніж заплатили самі за чужі судна, і з цього активного для Японії фрахтового сальдо чимала частина припала на Америку.

Англійське мореплавство на Тихому океані дедалі все більше відступає на другий план проти американського й японського. Напр., 1926-27 року з канадських морських гаваней вийшло на Австралію, Ново-Зеландію, Гонконг, Китай, Японію тощо суден на 2,9 млн. тонн тоннажу, при чому з цього тоннажу 1,6 млн. тонн ішло в Японію і тільки $\frac{1}{4}$ цього тоннажу становили англійські й канадські судна. Правда, 1927 року з прибулих до японських і американських гаваней вантажів на англійські судна припадало відповідно 9 млн. і 19 млн. тонн (цебто $\frac{1}{5}$ всього японського й $\frac{1}{3}$ усього американського зовнішнього морського обороту), але, поперше, ці абсолютно високі числа на багато нижчі від довоєнного рівня, коли на англійські судна припадало більш як половина зовнішнього морського обороту Сп. Штатів, і подруге, вони залежать головно не від тихоокеанського англійського мореплавства, а від азійсько-європейського та атлантичного.

Порівняння мореплавства на Тихому океані й на Атлантичному, на думку автора, може дати відповідь на питання, в якій мірі має рацію поширена останнім часом думка, що після світової війни центр ваги світового господарства пересунувся з Атлантичного океану до Тихого; при чому до Атлантичного океану треба віднести мореплавство між Східним берегом Північної й Південної Америки і Європою та Африкою, до Тихого—плавбу між західним берегом Америки й Азією та Австралією. Найбільшу вагу тут має морський торг Сп. Штатів. Коли порівняти 10 найважливіших напрямків їхньої плавби по Атлантичному океану (до Англії, Німеччини, Італії й т. д.) з 5 найважливішими напрямками на Тихому океані (Японія, Британська Австралія, Китай, Британська Індія й Філіппіни), то вийде, (за даними американ. бюро зовнішнього й внутрішнього торгу), що 1910—1914 р. р. на трансатлантичне мореплавство припадало пересічно 33,6 млн. тонн, а на тихоокеанське тільки 3,5 млн. тонн; 1927 року ці числа зросли відповідно до 47,2 і 11,7 млн. тонн. Отже співвідношення круто змінилося: до війни тихоокеанський торг Сп. Штатів становив менш як $\frac{1}{10}$ трансатлантичного торгу, а 1927 року вже близько $\frac{1}{4}$. Цей факт набирає особливого значення якщо взяти на увагу, що за даними Торговельного Щорічника (Commerce Yearbook) Сп. Штатів загальний вивіз американського матеріка в 1927 р. становив у цінах 28,9% усього світового вивозу при чому на Сп. Штаті припадало 15,4% і на решту Америки—тільки 13,5% (Канада—3,9%, Аргентина—3,1%, Бразилія—1,4%, Куба—1% і т. ін.). Коли подивитись на напрямки морського торгу усіх інших країн Америки (Канади, Аргентини і ін.), то так само можна бачити, що їхні обороти з торговими гаванями Тихого океану зростають далеко швидче, ніж з гаванями Атлантичного океану.

З усього вищесказаного автор робить той висновок, що коли центр ваги світового торгу тепер ще й лежить на Атлантичному океані (мореплавство на ньому в 5 разів більше ніж на Тихому), то беручи

на увагу швидчі темпи зростання торгу на Тихому океані за повоєнних років (майже в 6 разів), можна думати (коли цей розвиток матиме й надалі такі темпи), що протягом одного покоління тихоокеанський торг зрівнюється з трансатлантичним, а то ще й перевершить його.

Напослідок автор подає, не аналізуючи їх, ряд інших факторів, що діятимуть на користь Тихого океану. Це передусім *духовні сили*, що приховуються за культурним і господарським розвитком. Вони діють у напрямі від сходу на Захід, і коли Захід покищо кінчається Каліфорнією, а Японія ще лежить на Сході, то недалекий, на авторову думку, той час, коли і західне узбережжя Тихого океану також буде „Заходом“, а за Європу можливо говоритимуть уже як за „Схід“. Подруге, природні багатства більшості узбережних країн Тихого океану становлять невичерпні джерела для безмежного господарського розвитку. Нарешті неабияким фактором тут стають і *людські маси*. Близько 600 мільйонів людей „дивиться з Європи та Африки на Атлантичний океан і приблизно стільки ж з Азії та Океанії—на Тихий океан“. Індія з її 300 мільйонами людності відіграє тут роль „стрілки ваг“, і коли ця стрілка схилиться на Схід, то перевагу візьме Тихий океан.

Наприкінці автор наводить деякі міркування про майбутню господарську політику на Тихому океані. Порівняно незначні раніш, світові господарські зв'язки на Тихому океані після світової війни почали швидко розвиватися. Разом із зростанням тихоокеанського обмінного обороту змінилася структура міжнародного розподілу праці і, в зв'язку з цим, змінились і організаційні форми матеріального виробництва, а пересув потреб вимагає зміцнювати ще більше світові господарські зв'язки, щоб забезпечити задоволення цих потреб.

У цих зв'язках виразно позначились риси міжнародних імперіалістичних прагнень, що їм до деякої міри пощастило прибрати до своїх рук керівництво народньо-господарським життям різних країн і поширити це керівництво на обидва береги Тихого океану, а згодом ці елементи світової господарської політики стали пробиватися і в узбережні країни; і хоч Японії й щастило до певної міри протипоставити американському імперіалізму свою тверду волю, проте провідна роль завжди була у Сп. Штатів, як вони мали і економічну, і військово-політичну перевагу. Дальший розвиток проблеми суперництва між цими двома країнами залежатиме від того, в якій мірі той чи іншій стороні вдасться поширити сферу свого економічного панування на інші узбережні країни Тихого океану. На авторову думку, позиції Сп. Штатів і тут дужчі, бо ж на їхній стороні діє такий вирішальний фактор, як перевага матеріальних ресурсів.

На цьому й кінчається вельми цікава авторова аналіза тихоокеанської проблеми, хоч він її і не поставив на всю широчінь, особливо в частині прогнозу її дальшого розвитку. Тимто, на нашу думку, було б цікаво доповнити цей виклад, скориставшись з даних тієї праці, що є в нашій літературі в цій справі. Ми маємо на оці видану видавництвом „Военный вестник“ 1925 року книгу Головіна й Бубнова „Стратегия американо-японской войны“—переклад частини книги, що її автори випустили англійською мовою.¹⁾

¹⁾ Ця книга являє собою частину тієї праці, що видали начальник штабу Колчака генерал Головін і адмірал Бубнов 1925 року англійською мовою під заголовком „Проблема Тихого океана в XX столетии“, а потім видану 1927 року і в російському емігрантському виданні у Празі. У радянське видання не ввійшла друга частина книги, де подано аналіз рушійних економічних і соціальних сил далеко-східньої проблеми, бо ця аналіза, в поверховому трактуванні царських генералів, не дуже цікава для радянського читача.

Ця книга мала на меті довести Сполученим Штатам, що долю їхньої боротьби з Японією стратегічно держить у своїх руках Росія, і переконати їх у тім, що треба відновити в Росії капіталізм і тоді з її допомогою роздушити Японію.

Не зупиняючись тут на змісті самої книги, ми наведемо лише деякі міркування, що їх висловив у досить таки змістовній передмові до радянського видання Карл Радек, який цілком справедливо визнає неабияку вартість даної авторами аналізу стратегічного становища на Далекому Сході. Це становище говорить за те, які міцні позиції у Радянського Союзу супроти обох згаданих країн-суперниць на Тихому океані.

„Скоро японська панівна класа зіткнулася з капіталістичним світом,—пише К. Радек,—як вона зараз же зрозуміла, що розвиток світового капіталізму прямує на Далекий Схід,—і в такому разі Японія або сама зробиться капіталістичною країною, або стане жертвою міжнародного капіталізму“. Не мавши ні достатніх запасів копалин, ні достатніх ресурсів текстильної сировини, ні достатніх с.-г. ресурсів на прохарчування дедалі все численнішої людності, Японія мусила твердо провадити витриману імперіялістичну політику, це їй був єдиний шлях розв'язати свої історичні суперечності. Вона утворює дужу армію й флоту і розпочинає вперту боротьбу за оволодіння Китаєм, здобуваючи над ним 1894 року велику перемогу; ця перемога поставила її як нову силу, що вже претендує на рівноправність і визнання від капіталістичних країн. Дальші етапи розвитку японського імперіялізму—це союз з Англією, переможна війна з Росією, захоплення Кореї і ряд договорів із знесиленою від поразки та революції царською Росією. Японія стає твердою ногою в Китаї, що має тепер їй дати те, чого їй не стає: с.-г. продукти для перезалюднених міст і базу для її великої промисловости та банківського капіталу. Становище Японії, що спирається на Англію, стає дуже добре, бо її супротивники в боротьбі за Китай—Німеччина та Сп. Штати—відстоять занадто далеко. Світова війна, що притягла до себе всю увагу й усі сили великих капіталістичних держав, здавалось, мала дати Японії остаточну перемогу. (Японії пощастило на самому початку війни з дуже невеликими втратами захопити німецьку колонію К'яо-Чао, крім того вона пред'явила Китаєві відомі 21 умову, що мали їй дати контролю над китайською армією та адміністрацією і над китайськими фінансами).

Але дальші події розвіяли ці блискучі перспективи. Як уже згадувалось вище, війна дуже розчарувала Японію, і якщо в Версалі їй і пощастило домогтися того, щоб їй віддано в оренду Шандунь, все ж таки в результаті вона лишилась ізольована, тим часом, як Америка за часів війни збудувала величезну флоту і до того ж іще зібрала таку силу золота, що це дає їй можливість і надалі без краю збільшувати свою флоту. Японії стало ясно, що коли б сталася війна (із Сп. Штатами й Англією) і довгочасна блокада, то доля країни залежатиме від того, якої позиції додержуватимуть СРСР і Китай,—ці джерела поставання Японії заліза, вугілля, нафти, рижу тощо. Відносини Японії з СРСР і Китаєм, отже, стали центральною справою японського життя.

Однак, стати твердо на шлях такої політичної орієнтації, яка б як найбільше відповідала життєвим інтересам країни, не давала владуща стара каста бюрократів, що походить від впливої поміщицької класи. За допомогою релігії та старої самурайської етики, за допомогою школи, тісно зв'язаної з армією, нарешті лютими переслідуваннями не тільки соціалістичних, а навіть і ліберальних ідей,—цій поміщицькій класі протягом декількох десятиріччів щастило держати в покорі широкі народні маси й ухилитися від наслідків вступу країни на шлях капіталістичного

розвитку. Але після 1905 року почався розклад моральних основ старої Японії й військово-поміщицької кляси, що зб'юкувалася з япанською плутократією; а вже за імперіялістичної війни починається боротьба демократичних елементів нової Японії—робітничої кляси, дрібної буржуазії й селян-орендарів—зі старим ладом, що вимагав від народніх мас надсильних матеріяльних жертв. Народні маси вимагають відмовитись від старої імперіялістичної політики проти Китаю й стати до нової політики союзу з народніми масами Китаю, вимагають також політики миру та дружности з Радянською Росією, що зближення з нею так лякало стару пануючу клясу Японії.

Серед народніх мас Сходу дедалі все більшої набуває популярности національна політика Радянського Союзу, що не знає загарбництва, тимчасом як англо-американський капітал, що роздмухує громадянську війну в Китаї, вже лагодиться відняти в Японії і останні її переваги. Це все переконливо доводить, ще єдиний для Японії шлях вибитися з сутужного економічного стану—це шлях мирного співробітництва з народами азійського континенту, зокрема з Радянським Союзом.

Коли до цих загальних міркувань прилучити, ті безмежні перспективи, що розкриваються перед Сибіром в аспекті п'ятирічного пляну, а потім і генерального пляну індустріялізації районів Північної Азії, на всім її просторі від Уралу до Тихого океану, коли взяти на увагу ті роботи, що будуть здійснені задля використання гідро-ресурсів Ангари й інших енергетичних джерел Північної Азії, а також збудування низки залізничних магістралей і під'їздних шляхів до них, коли, нарешті, зважити й те, що в зв'язку з утворенням низки промислових центрів до Сибіру ввійдуться мільйони, а то може й десятки мільйонів людности і тоді широко розвинеться й с.-г. виробництво,—то стане зрозуміло, яким величезним фактором миру й вільного культурного та економічного розвитку на всьому Сході буде Радянський Союз, і то буде розвиток не шляхом імперіялістичних воєн, що захитують цілий світ, а шляхом мирного співробітництва на основі того міжнароднього розподілу праці, що його диктує вільний розвиток природних продукційних сил.

Про одну відміну соціал. реформізму.

Гінзбург А. М. „Очерки Промышленной Экономики“. Стор. 343. ціна 2 карб. 75 коп. „ГИЗ“ РСФРР 1930 р.

Уміщені в даному збірнику нариси органічно між собою не зв'язані. У першому нарисі подано огляд новітнього розвитку економіки промисловости, другий нарис висвітлює індустріялізацію й „надіндустріялізацію“ в світовому господарстві, третій—аналізує джерела американського багатства, четвертий—подає ряд описів заводів ПАСШ, де був автор, п'ятий, подає критичну оцінку кон'юнктурної, плянної й статистичної роботи в ПАСШ, шостий—описує організаційні зрушення в радянській промисловості і, нарешті, сьомий—висвітлює проблему сезонности та сезонних коливань у промисловості. Як бачимо, нариси не мають внутрішнього зв'язку між собою, і те, що вони поміщені в одній книзі, це по суті випадковість. Автор не дає ніякого й вступу до книги, де б він пробував пояснити, чому саме ці нариси скомбіновано в одній

друкованій праці. Треба проте зазначити, що деякі з цих нарисів уже друковано. Приміром, нарис перший спочатку був надрукований у журналі „Социалистическое Хозяйство“ № 4 за 1928 р. і доповнений доповіддю автора на 1 всесоюзній нараді викладачів економіки промисловости в квітні 1929 року; нарис IV („По промышленным предприятиям САСШ“) друковано в „Торгово-Промышленной газете“ 1927-28 року, нарис про організацію кон'юнктурної, плянної й статистичної роботи друковано в ТПГ і в „Економ. Жизни“ 1928 року, нарис VII—за проблему сезонности—становить собою, як говорить автор, вступний розділ до колективної праці, що видає ВРНГ СРСР¹⁾. Отже ми не будемо тут зупиня-

¹⁾ Ця праця, як нам відомо, ще не друкувалася.

тися на змісті всіх оцих нарисів, спинимось лише на центральному нарисі (з нових нарисів)—„індустріялізація“ і „надіндустріялізація“. Робимо це тому, що поперше цей нарис має найбільший інтерес, і подруге тому, що ряд тверджень цього нарису являє чудову ілюстрацію того, як намагається сучасний соціал-реформізм у тогочасному марксизмі. Нарис цей цікавий ще й у зв'язку з сучасною економічною кризою в Америці й наступною світовою кризою.

Автор книги—А. Гінзбург, відомий як радянський економіст, плановик, визначний працівник ВРНГ СРСР, практик радянської регулятивної роботи в найвідповідальнішій галузі народного господарства—в промисловості.

Отож вельми цікаво подивитись, як саме він підходить до основних політико-економічних проблем нашого часу, а ще цікавіше, до яких же висновків, останніх висновків, прийшов автор¹⁾, пробуючи розв'язати основну проблему, що їй присвячено нарис „індустріялізація“ і „надіндустріялізація“.

Автор розуміє індустріялізацію як „процес нагромадження й розподілу продукційних сил, коли в народньому господарстві зростає питома вага й провідна роль промисловості, як головного продуцента засобів продукції“. Індустріялізація—це „завжди процес поступний“, бо „за рушійні сили індустріялізації стають чимраз більш суспільно-господарські потреби, вища продукційність праці у промисловості й потреба розширювати продукування засобів продукції для підвищення продукційності праці у всьому народньому господарстві“ (стор. 43—45). Індустріялізація, через її природно-технічні та соціально-економічні переваги, стала „універсальним процесом у розвитку світового господарства“, причому „об'єктивно цей процес виявляється: 1) в швидчому зростанні продукції, капіталу та робітничої сили у промисловості, ніж у сільському господарстві, 2) в активному впливові промисловості на розвиток форм сільського господарства, транспорту, торгівлі, будівництва, народньої освіти, і 3) в абсолютному й відносному зростанні засобів продукції“ (стор. 49).

Автор подає дані, що змальовують процес індустріялізації і після війни. Війна (імперіалістична) залучила в сферу індустріялізації „числені нові країни екзотики, що досі стояли на початкових стадіях економічного розвитку“. За повоєнних років

капітали переміщуються й далі з сільського господарства до промисловості. Переливається також і робоча сила¹⁾.

Змальовуючи цей процес індустріялізації, автор не зазначає, що якраз найдужчі індустріальні країни (в особі своїх хижачьких капіталістичних верхівок) саме й були тими країнами, що пробували та й пробують затримати розвиток цього процесу, що в загальмуванні цього процесу й американський і англійський імперіалізм вбачають могутній засіб для того, щоб здійснити свої загарбні цілі і що, однак, навіть найбільш сконцентровані монополістичні організації не зуміли затримати розвитку цього процесу; автор лише зазначає, що „війна не тільки не ліквідувала цього процесу, а навпаки, надала йому ще сили“.

Надто розвинувся за воєнних і повоєнних років процес індустріялізації у ПАСШ. Саме тут процес цей стає процесом „індустріялізації“.

„Мова йде, — так визначає поняття „індустріялізації“ автор, про нагромадження у промисловості лишків продукційних сил, що їх стає вже неможливо доцільно використати, бо зростає сфера сільського господарства й немає достатнього ринку збуту“²⁾. І далі автор пояснює: „той, хто хоче бачити в надіндустріялізації абсолютний лишок продукційних сил, зв'язаний з надмірним розширенням промисловості, знов робить ту саме помилку, що робили протягом півтора століть народники всіх країн. Відколи почався переможний розвиток індустріального капіталізму, не переставали виступати прихильники „здорового сільськогосподарського укладу, вбачаючи в зростанні індустрії причини загиби сільського господарства, джерело деградації трудової людності, загрозу всій культурі країни. На кожній стадії індустріального розвитку були такі люди, які доводили, що саме з цього моменту починається перегин індустріялізації й що треба вертатися „до землі“ (стор. 60).

Сільське господарство світу перебуває в процесі абсолютного зростання. З усім тим, „аграрна база світового промислового виробництва все ж таки стає відносно вужчою“³⁾. Сільське господарство дедалі все менше може забирати всю промислову продукцію“. Автор ілюструє це твердження рядом характерних даних про ПАСШ. Рівновага між промисловістю та сільським господарством порушилась на користь промисловості: „продукційні сили промисловості дійсно перебільшили попитні фонди сільського господарства“ (стор. 62). Звідси й тенденція шукати виходу в дезіндустріялізації господарства. Та чи правильна ж

¹⁾ Автор 1927-28 року у складі комісії ВРНГ СРСР був у ПАСШ. Свою працю з аналізу економіки ПАСШ автор написав під безпосереднім враженням від одвідин ПАСШ і на основі зібраних ним значних матеріалів у даній справі. Треба відзначити, що хоч автор ніби й безсторонньо описує соціально-економічні явища, але він безумовно належить до категорії тих економістів, що перебільшують можливості американського капіталізму.

¹⁾ А. Гінзбург цілком слушно при цьому зауважує, що „по суті такий перелив робочої сили не становить невідмінної умови індустріялізації“.

²⁾ Підкреслення мов.—Я. Т.

³⁾ Підкреслення мов.—Я. Т.

ця тенденція? Аж ніяк! — говорить автор. — Навпаки, вихід із становища полягає як раз у дальшій індустріалізації сільського господарства та в загальному піднесенні його продукційних сил. Суперечності між досягнутою стадією розвитку промисловості й загальним станом народнього господарства неможна позбутися, не реорганізувавши сільського господарства на вищій технічній базі“.

Автор численними прикладами змальовує той процес зростання машинізації та індустріалізації сільського господарства за останні десятиріччя, що „своєю силою й значінням прирівнюється до промислової революції“. Автор слушно іронізує з безпідставного формулювання Вернера Зомбарта¹⁾ про наступну ніби затримку зростання продукційності сільського господарства. Автор, відповідаючи Зомбартові, нагадує, що „широченних територій за океаном і досі ще не починали розробляти; величезне зростання транспортних засобів дозволяє вельми поширити межі оброблюваної площі“, що „інтенсивне господарювання з сучасними методами обробітку часто дає більший прибуток, ніж найродючіші країни старої екстенсивної культури“ (стор. 67).

Так чому ж сільське господарство переживає кризу? Тому, що воно являє собою господарство розпорощене, де не можливі раціоналізаційні заходи і де немає змоги підвищити продукційність праці до середньо-суспільного рівня, бо сільське господарство, капіталістичних країн це жертва монополістичних капіталістичних організацій, що держуть у своїх хижачьких руках усю систему ринку, кредиту, транспорту, тощо. Саме відсталі форми виробництва і являють причину відносної деградації сільського господарства в капіталістичному світі. „Власне кажучи, — говорить Гінзбург, — сільське господарство переживає таку саму кризу, що колись була спричинилася до реорганізації дрібно-ремісничого господарства на велике фабрично-заводське... Величезна маса сільсько-господарської праці знецінена, бо перестала бути суспільно потрібною для процесу продукції. Сільське господарство перестає бути прибутковим. Його заборгованість загрозливо зростає. Сільський господар фактично може продукувати далі тільки в тим разі, якщо зречеться „нормальної“ плати за свою працю, плати, що відповідала б пересічним нормам плати за промислову працю. І заробітна плата і прибуток підприємця у сільському господарстві менші, ніж у промисловості, особливо, коли мати на увазі знижувальний вплив ренти. Про-

дукційні сили — великі, використати їх за даних продукційних відносин важко“ (стор. 72. Підкреслення моє. Я.Т.). Але придивімося ближче до основних тверджень автора. Автор залишається вірний собі: він говорить за продукційні сили, але не аналізує, як ці продукційні сили розподілені поміж окремих верств селянства. Безперечне розуміється, те, іде давно вже ствердила марксистська теорія, що продукційні сили розпорощеного сільського господарства, що його шарпає монополістичний капітал і соціально воно розпаровується, не можна використати повною мірою в обставинах капіталістичного ладу. Але в А. Гінзбурга випадає соціальне обличчя села, пропадає проблема продукційних сил у соціальному розрізі. Поруч із цим спадає на око й половинчастість формулювань автора про те, що використати продукційні сили „за даних продукційних відносин важко“. Що це значить „важко“? Чи тільки „важко“, — питаємо ми, — чи капіталістична система, як така, по суті не дає можливості використати наявні продукційні сили цілком? Тут потрібна максимальна чіткість, бо інакше можна збачити на позиції соціал-реформістів...

Автор має рацію, картаючи Зомбартівські твердження про неминучу деградацію сільського господарства світу тощо. Однак. А. Гінзбург половинчастий у своїй відповіді В. Зомбартові, і ця половинчастість, незалежно від його суб'єктивних бажань, споріднює його з соціал-реформістами. Зокрема, А. Гінзбург відповідає Зомбартові з приводу аграрних народів, що „коли аграрні народи не захотять дати себе експлуатувати, то їм доведеться передусім подбати за те, щоб масимально підвищити продукційність своєї праці, насамперед у сільському господарстві“. Хіба у цім формулюванні не затирається питання про революційну боротьбу колоніальних (здебільшого аграрного типу країн) народів (їхніх трудових мас) з імперіалізмом, як умову економічного розквіту цих країн після повалення імперіалістичного панування. „Передусім подбати про максимальне підвищення продукційності праці“. Так це ж пропагують як вихід із сучасної економічної скрути і соціал-реформісти. Хіба А. Гінзбург з ними солідаризується? Здається ж ні...

Автор зазначає, що „аналізувати класові відносини на селі — це не належить до завдань його статті“. Але залишається правильним твердження Маркса: „потреба соціального перевороту й антагонізму на селі стає така ж сама, як і в місті“. Але самого визнання правильності твердження К. Маркса зараз уже не досить. Коли автор говорить, що потрібен соціальний переворот на селі, то хай же він разом із цим підкреслює, що ця потреба цілком уже наспіла і що тільки в процесі переможної світової соціальної революції ця „потреба“ перевороту перетвориться на

¹⁾ Автор у своїх нарисах не аналізує сучасної класової боротьби. Він пробує підійти до аналізованих ним економічних явищ як тільки економіст-дослідник.

революційний акт перевороту. Але А. Гінзбург цього (свідомо чи не свідомо) не доказує.

Звичайно, „не до аграризації, а до індустріалізації“, звичайно, „не надіндустріалізація“ пригнічує й давить сільське господарство, а перевага низьких методів праці, недостатній збут, дорожня чарманенту, капіталута кредиту, нерівномірний розподіл робочих рук, велика залежність від торгового капіталу, висока рента, дезорганізаційна роль протекціонізму на світовому ринку“ — з цими думками автора цілком можна згодитися. Але ж чи досить повне оце сформулювання автора: „і боротьба за піднесення сільського господарства може йти тільки по лінії усування соціально-економічних перешкод, щойно названих“, „усування“ — коли, якими методами, в яких масштабах по якій ланці насамперед? Автор усі ці питання обминає. Через те його „рецепти“ надто загальні і незадовільні. І саме тим вони незадовільні, що свідом за цим автор пише: „І перед усім (підкреслення мое — Я. Т.) сільському господарству треба поширити ринки збуту, максимально знизити витрати виробництва, скасувати абсолютно земельну ренту, організувати сільських господарів в їхній збутовій, постачальницькій і виробничій діяльності“. Оце „передусім“ просто таки дивовижне, а перелік того, що йому (сільському господарству) потрібне, теж не менш... дивовижний. Ні, таки, автор явно не поділяє позицій революційного марксизму, — лєнізму в цім найвизначливішому питанні, він тільки наближається до нього, не наважуючись стати на шлях революційного діяння...

Не хотівши, мабуть, і сам того, як це видно з його загальних формул, автор, однак, явно переоцінює ті можливості, що розгортаються і в капіталістичному господарстві перед сільським господарством на базі його індустріалізації. Бо як же інакше можна оцінити автору характеристику зрушень у сільському господарстві інтенсивних західно-європейських районів (Данія і інш.), Канаді, Австралії, Аргентини і т. д. А тимчасом саме така переоцінка можливостей сільського господарства на базі його індустріалізації, поперше, геть чисто змазує питання за те, як окремі групи селянства „підіймаються“ на базі капіталістичної індустріалізації сільського господарства і, подруге, дає зовсім не правдиве уявлення про фактичну деградацію світового сільського господарства, неминучу через панування капіталістичної системи, яку деградацію по суті не порушують окремі індустріалізовані вогнища сільського господарства. Хіба наступна сучасна світова економічна криза, що має собі за вихідну точку ті самі ПАСШ, де, як це образно і в видимою переоцінкою описує автор, розвивається про-

цес індустріалізації сільського господарства (разом з машинізацією, тракторизацією тощо), хіба вона не являє собою чудового прикладу того, як індустріалізація сільського господарства в обставинах капіталізму не врятовує це саме сільське господарство. Згадаймо, що говорить з цього приводу резолюція на доповідь тов. Мануїльського, ухвалена на поширеній президії Виконкому Комінтерну: „Значення кризи перепродукції в ПАСШ збільшується тим, що вона розгортається в обставинах надто великого загострення суперечностей між зростанням продукційних сил і звуженими ринками збуту, коли гостро виявляється спільна для всіх капіталістичних країн тенденція до здовження періодів депресії, що набирає хронічного характеру, коли ряд одних важливих галузей світового господарства (вугілля, текстиль, суднобудівництво тощо) протягом декількох років не вибивається з кризи, а ряд других (кавчук, нафта, кольорові метали, срібло, і т. інш.) вступають у кризу, коли капіталістичні країни і колонії охоплені вже гострою аграрною кризою, що в одних країнах виявляється у формі перепродукції сировини та сільсько-господарських продуктів (ПАСШ, Канада, Австралія, Аргентина), а по других, переважно в колоніальних країнах (Індія, Китай), — у формі гострого недовибору продуктів харчування“.

Президія Виконкому Комінтерну вважала за потрібне підкреслити, що розвиток і поглиблення кризи погіршує економічне становище не тільки робітничої класи. „Криза жорстоко впадає на маси селянства, насамперед на його найбідніші шари. На цьому ґрунті починає жвавішати революційний селянський рух (Італія, Польща, Румунія, Греція) . . .“ Значить, Італія теж. Та сама Італія, що її досягненнями в сільському господарстві за влади фашистського уряду так утішається А. Гінзбург . . . Хіба не більш ніж поверхові оті авторові, перейняті захопленням, слова у примітці на стор. 82: „спадає на око величезний успіх, досягнутий італійським сільським господарством останнього часу. Фашистський уряд витрачав величезні гроші на меліорацію, щоб визволити Італію від довозу хліба та вивозу людей“? Де ж у такому разі коріння революційного руху серед трудящегося селянства Італії? І хіба автор не знає, що фашистський уряд меліоровані землі роздає своїм „столипінським“ селянам, а еміграцію обмежує адміністративними заходами — ставить на кордонах спеціальну жандармерію ловити нелегальних емігрантів? Не можна ж захоплюватись там, де потрібна твереза класова аналіза. Адже „клястися“ цитатами з Маркса у висновках зовсім замало . . .

„Сучасний аграрний рух, однак, не хоче обмежуватись „самопомогою“, а потребує організованого державного втручання“ —

так стверджує автор. Коли йому дати віри, то багато мільйонне середняцке й бідняцке селянство прагне стати під охорону буржуазної державності в особі „організованого державного втручання“. Так пишеться „історія“! У митах і вивізних преміях це багатомільйонне селянство шукає „виходу“ з безнастанної економічної кризи! Хіба ж це так? Чи автор хіба не знає, які саме шари селянства (або правильніше — сільських господарів) охороняють мита та премії? Це треба б знати, бо ж „сучасний аграрний рух“ являє собою в розширеній формі аграрний рух минулих віків, що з них XIX-й вік був же дуже показовий. Неможна проходити мимо справжньої історії, щоб не підпасти розумінню держави як надкласової сили. А т. Гінзбург, хоче він цього суб'єктивно чи не хоче, такому розумінню й підпадає.

І, звичайно, автор тут не може не розгорнути й інших хибних тверджень, зв'язаних з тим, що він намагається рухати вперед сільське господарство, не руйнуючи системи капіталізму. „В Італії, Румунії ще до війни розвивалось кооперативне орендне господарство дрібного селянства. Це—спосіб прямого протидіяння надмірному зростанню ренти, що виявляється в орендній платі. Є багато ще інших типів і форм виробничої сільсько-господарської кооперації“. Звичайно, наївно звучать оті слова про спосіб „прямого протидіяння“... І автор поспішає додати: „Але в обставині, пройнятії товаро-капіталістичним індивідуалізмом, коли бідно на капітали, бракує організаційної ініціативи і техніка низька, — колективні форми виробництва розвиваються туго. Зростання колективної праці потребує певних (!—Я. Т.) загально-господарських і політичних передумов“. Навіщо така таємність? Чому б не згадати нашу практику колгоспного будівництва? Але А. Гінзбург чомусь від цього ухиляється... Ухиляється, мабуть, тому, що він сам вірить у спасенну силу „державного регулювання“ сільського госп-ва. Ось послухайте

його: „...Ми вже писали за величезні успіхи (ще раз підкреслюю, автор їх занадто перебільшує Я. Т.), що досягло сільське госп-во в справі механізації, хемізації, електрофікації. Дальший шлях лежить у тім же напрямі. Для раціоналізації відкриваються безмежні перспективи. Все, що зробила і робить передова агрономічна думка в справі меліорації, селекції, поліпшення сівозміни — це тільки початок майбутніх досягнень. Наука, навчання, підготування кваліфікованих кадрів — все це тільки в початкових стадіях розвитку. Урядові органи ще недовго тільки стали підходити до проблеми раціональної науково-технічної допомоги сільському госп-ву „(підкреслення мов. Я. Т.). Ну хіба це не сторінка з книги соціал-реформізму про „організований капіталізм“? Хіба автор книги не побачив, що він потрапив в обійми не тільки соціал-реформізму, але й соціал-фашизму? Адже ж соціал-фашисти Італії, Польщі, Німеччини і інш. країн так само стверджують, що державна влада цих країн нині організовує сільське господарство...

В тім же таки напрямі, шкода, по соціал-реформістському, розгортається авторова думка, коли він трактує про зв'язок між „надіндустріалізацією“ і проблемою зайвни робочої сили. Констатуючи, що скорочення робочого часу становить невідмину умову раціонального розв'язання проблеми безробіття в промисловості та сільському госп-ві, автор зокрема сподівається що „поліпшення самого апарату розподілу робочої сили“ полегшить становище безробітних у капіталістичних країнах. Автор робить ставку на поліпшення роботи бірж праці... От уже справді ортодоксальний наслідувач К. Маркса!..

Досить і цього. Діє книги А. Гінзбурга, вельми багатій на фактичний матеріал, читачеві треба підходити дуже обережно.

Я. Тун

Ф. Светлов. Социалистическая реконструкция народного хозяйства и взаимоотношения классов. Стор. 222, тир. 60.000 пр. Ціна 45 коп. ДВ РСФРР. 1930 р.

У своїй брошурі тов. Светлов змальовує основні обставини соціалістичної реконструкції СРСР, підкреслює вагу цієї реконструкції, як основної передумови розгорнутого „соціалістического наступления“, виявляє причини і характер класової боротьби в зв'язку з соціалістичною реконструкцією, викриває теорію „мирного врання кулака в соціалізм“, змальовує суть теперішньої куркулівської ідеології і зв'язану з нею ідеологію правого ухилу. Автор подає читачеві основні елементи п'ятирічного плану народно-господарського будівництва СРСР, означає цей план як „развернутую програму соціалістического наступления“, особібно докладно змальовує розвиток усеупільненого сектора, як „решающего фактора социалистической

реконструкции“, нові форми продукційної змички — „важнейшим условием социалистического преобразования деревни“ розглядає соціальну програму п'ятирічки, розподіл народного прибутку (як „показатели изменения соотношения классовых сил“). В особній главі автор підкреслює вагу самокритики і соціалістичного змагання, „как важнейших факторов для разрешения социально-классовых задач“. Отже, читач докладно знайомиться з проблемою взаємин класів, як із тим, як треба цю проблему розв'язати в добу соціалістичної реконструкції.

„Основной путь пятилетки, значає тов. Светлов, это восходящая линия социализма и вытеснение капитализма в условиях новой экономической политики.

От этой основной линии партия не может отступить ни на шаг. Партия не может приостанавливать наступление на кулака, т. к. иначе она пошла бы против решений XV съезда, пошла бы по пути свертывания генеральной линии ленинизма. На нынешней стадии нашего хозяйственного развития, укрепление союза с середняком требует более усиленного производственного кооперирования и колхозного строительства, более интенсивного развития новых производственных форм смычки, развертывания строительства совхозов и более систематической борьбы с кулаком. Только на этом пути возрастает значительно политическая роль бедноты, как опоры диктатуры пролетариата в деревне, а союз с середняком расширяется и углубляется. Кто этого не понимает, тот зовет назад от XV съезда, тот не понимает и сущности тех задач, которые органически выросли из всего развития нашего хозяйства за последние годы". (стор. 213-214). У цьому формулюванні — уся концепція авторових думок. Проте, слід описати, чи може це формулювання нас цілком задовольнити, чи може читач збагнути справді суть теперішніх завдань на селі нашої партії. На це питання треба відповісти негативно: саме т. Светлов не висовує гасла ліквідувати глитаїну, як класу. Тимто формулювання тов. Светлова цілком слушне посуто для періоду до 1930 р., тепер, для 1930 р. і надалі розуміється дещо обкраяне. Тов. Светлов висвітлює усю сільсько-господарську п'ятирічку, наприклад, з погляду директив XV з'їзду, у встановленому оптимальним варіантом п'ятирічки розрізі, що на сьогодні безперечно застаріло. Хіба неясно, що тепер перекроюємо і сільсько-господарську п'ятирічку в зв'язку з бурхливим розвитком колгоспів і цю п'ятирічку ми перебудовуємо не лише в кількісному розрізі, а й в якісному (принциповому), бо тепер нова політика партії на селі має на меті вже довершити ліквідацію глитаїні, і ця політика „отличается коренным образом от политики ограничения (и вытеснения) капиталистических элементов деревни" (І. Сталин, із статті: „К вопросу о политике ликвидации кулачества, как класса").

В зв'язку з висшегаданим треба також розглянути деякі подробиці, що все таки чимало важать. Передусім треба сказати за темп розвитку колгоспного руху. Автор зазначає, що „проблема перехода мелких и распыленных крестьянских хозяйств в крупные и объединенные на основе общественно-коллективного труда" „решительно выдвинулась в поле внимания после XV съезда партии и получила на данной стадии свое наиболее полное воплощение в пятилетнем плане развития народного хозяйства" (підкреслення наше Я. Т.). Чи слушне це формулювання? Слушно лише

те, коли автор підкреслює збільшену увагу до колгоспного руху після XV з'їзду, і неслухно те, коли автор зазначає, що сформульована думка „получила на данной стадии свое наиболее полное воплощение". Хіба підсумками колгоспного руху 1928-29 р. не підтверджено вже, що для даної стадії нашого соцбудівництва проектування п'ятирічки таки недосить здійснено.

Хіба ще більш це не стверджено даними про колгоспний рух за перше півріччя поточного 1929-30 р.? Тов. Светлов писав свою працю приблизно до другої половини 1929 р., а тов. Сталин писав про літо 1929 р. у вищепитованій статті, що почавши з літа 1929 р. ґрунтовно змінено розвиток села, з чим пов'язаний „поворот в политике нашей партии в деревне". До літа 1929 р. розвиток колективізації дійшов такого розміру, що масовий рух почав переростати в рух суцільної колективізації; і до цього моменту накреслення п'ятирічного плану щодо колгоспного руху вийшли абсолютно як накреслення здавнїлі.

Цілком слушно підкресливши, що „результаты хозяйственного роста последних лет, с переходом к реконструктивному периоду, социалистическая промышленность и др. командные высоты сосредоточили в себе и развертывают достаточно мощные силы, чтобы давать деревне техническую и материальную возможность для повышения производительности с.-х. труда, для технической и экономической реконструкции с.-х. производства", автор zarazом підкреслює: „разумеется, до глубин деревни это влияние города и его социалистических командных высот не дошло еще в полной мере. Не дошло потому, что только в связи с выполнением пятилетнего плана достаточно окрепнут важнейшие пролетарские рычаги, поднимающие производительные силы сельского хозяйства"... І це авторове формулювання не цілком слушне, бо вже тепер можна напевно говорити, що „важнейшие пролетарские рычаги, поднимающие производительные силы крестьянского хозяйства" (доречі, автор говорить тут про „производительные силы крестьянского хозяйства", але має він, звичайно, на увазі не всьєнке сільське господарство, а господарство незаможників і середняків і не піднесення продуктивних сил взагалі, а піднесення активності незаможників і середняків до соціально-економічної реконструкції) досить дужі, щоб допомогти широкому масовому колективістичному руху. Згадаймо, що вже на квітневому 1929 р. пленумі ЦК ВКП(б) тов. Сталин підкреслив, що „тепер у нас є і ця¹⁾ індустриальна база для сільського господарства. В кож-

¹⁾ Тут мова мовиться за ту мінімальну індустриальну базу, що нею можна постачати сільському господарству с.-г. машини й трактори.

тому разі, цю саму базу створюється у нас прискореним темпом. Виходить, що умови, потрібні для масового (підкреслення наше Я. Т.) розвитку колгоспів і радгоспів, створено у нас лише останнім часом¹⁾. Чи тов. Стетлов часом дещо недооцінює ту вагу, що вже тепер її має наша промисловість саме для „глибин деревни“? „Через кооперацію — пише далі т. Овєтлов — сее сложной системой шупальцев, охватывающих все стороны крестьянского хозяйства, через плановое воздействие государства на деревню, как со стороны снабжения и сбыта, так и особенностей со стороны производства — к широкому развитию социалистических форм хозяйства, — вот задачи, поставленные тем материально-техническим средствам государства и социалистического хозяйства, которые должны быть реализованы в известной мере уже в пятилетнем плане“. Не розглядаючи окремих авторових висловів, слід все таки підкреслити, що навряд чи досить чітко можна орієнтувати читача згаданою формулою, де так багато мовиться про „посильное“ і „в известной мере“ тощо. Тимчасом, політичне надзвичайно багато важить чітко сформулювати думку про темп змагання за широкий розвиток соціалістичних форм, що з цієї формули треба було б викинути усі „гумові“ слова...

Автор посутно вірно оцінює вагу індустріалізації сільського господарства „в деле социальной реконструкции сельского хозяйства“, зазначивши, що сільсько-господарська індустрія „становится теперь одним из основных путей поголовного кооперирования бедноты и середняков“, що сільсько-господарська індустрія „обеспечивает переход сельско-хозяйственной кооперации от преимущественно бытовых и снабженческих операций к работе по производственному кооперированию основных масс крестьянства и к высшей форме этого кооперирования, к широкой работе по коллективизации“ (стор. 165). А втім, автор явно помиляється, коли він пристає на накреслення в оптимальному варіанті п'ятирічки індустріалізації сільського господарства, кажучи, що „хотя это еще и небольшой по размерам, но довольно influential фактор, изменяющий соотношение сил в деревне в пользу пролетариата и его политики социалистического строительства“. Хіба на підставі даних про теми колгоспного руху за 1928-29 р. неможна говорити, що сільсько-господарську індустрію мож-

ливо фактично розгортати набагато дужче, ніж це передбачено в старій п'ятирічці, і тим самим с.-г. індустрію перетворити у ще дужчий „влиятельный фактор“? П'ятирічний плян с.-г. індустрії фактично більшою мірою орієнтовано на розпорощене селянське індивідуальне господарство, та меншою мірою — на усеупільнений сектор. Тепер таки є змога орієнтуватися переважно на колгоспи й радгоспи, бо так лише можна розвинути сільсько-господарську індустрію куди більшим й інтенсивнішим фронтом. Особливо багато твердження це важить в зв'язку з суцільною колективізацією цілих районів. Якщо неможна було бути впевненим в тому, що розпорощене селянське господарство дасть достатню сировинну базу, для роботи того чи іншого підприємства сільсько-господарської індустрії, і тому треба було орієнтуватися на технічно й економічно невитідне дрібне підприємство, то потужними колгоспами, радгоспами й змішаними колгоспами-радгоспами можна так утворити дужу сировинну базу, і тимто тепер можна побільшувати підприємства сільсько-господарської індустрії. Сколективізувавши суцільно райони, спеціалізуювавши ці райони на найхарактерніших для них культурах і галузях сільського господарства, можна буде доволно постачати сировину заводам-вєлетням у сільсько-господарській індустрії. Сільсько-господарську індустрію тепер можна буде розвивати як комбінованийі сільсько-господарські-промислові підприємства. Оце комбінування органічно треба пов'язувати з колективізацією цілих районів. Агроіндустріальний комбінат потрібно вже будувати і поточного моменту, і тимто проблема будівництва цих комбінатів стає за проблему величезної ваги. Цілком слушно підкреслювано на січневій (1930 р.) нараді щодо будівництва комбінатів, що скоро усі райони суцільної колективізації „так или иначе переходят к созданию агроиндустриального сельского хозяйства“, то коче треба „это движение углубить, широко привлечь к нему крестьянские массы“¹⁾..

Загалом, треба констатувати, що хоч Светлова праця в основному правильно орієнтує читача про лєнінсько-партійну поставу проблеми взаємин клас, натепер вже дещо здавніла щодо цілого ряду конкретних тверджень, і тимто до таких тверджень у книжці про поточну практичну нашу роботу на селі треба критично поставитися.

Я. Т.

¹⁾ З промови на цій нараді т. Н. Крилова.

K-5869

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ

112/185

Инст. Кар. О. в.

2002

БІБЛІОТЕКА
64537

